

LA RECEPCIÓ DE JORGE LUIS BORGES EN LA LITERATURA CATALANA (1975-2015)

Marta Blasco Calvo

Resum: *Des d'una perspectiva històrica s'analitza i es descriu l'empremta que l'obra de Jorge Luis Borges va exercir en la literatura catalana. A partir de l'arribada de la democràcia a Espanya el 1975. S'esmenten les causes i les conseqüències de la seva absència durant el fenomen del boom llatinoamericà a Barcelona i la seva posterior represa l'any 1986 d'ençà de la seva mort. Convé ressaltar que la seva presència s'intensifica amb l'arribada del seu centenari el 1999. Per tal d'avaluar la seva influència s'ha realitzat el buidatge de diferents fonts. Exemples d'això són: les ressenyes en la premsa diària, les conferències, els cursos sobre la seva figura i altres tipus d'homenatge. Les quals han permès realitzar un inventari dels àmbits i de les zones on l'argentí va adquirir més presència.*

Paraules claus: Jorge Luis Borges, Influència literària, Literatura catalana.

Abstract: *This work analyses and describes, from a historical perspective, the influence that the work of Jorge Luis Borges played in the catalan literature since the arrival of the democracy in Spain in 1975. It highlights the causes and consequences of his absence during the Latin American boom phenomenon in Barcelona and his subsequent resumption since his death in 1986. It should be stressed that his presence is more prominent with the arrival of its centenary in 1999. A study of different sources was needed to to evaluate his influence. A few examples of this are: the reviews in the daily press, conferences, courses about his work and other types of tributes, which have allowed to build an inventory of the areas the Argentinian acquired more presence.*

Key Words: Jorge Luis Borges, literary Influence, Catalan literature.

1. La petjada de l'obra de Borges a Catalunya

Abans d'endinsar-me en els anys que són objecte d'aquest treball, els de l'arribada de la democràcia a Espanya, a partir de l'any 1975, he vist apropiat esmentar que les primeres empremtes de Jorge Luis Borges es troben a partir de la dècada dels trenta. Ell va viure a Espanya del 1919 al 1921. En un primer moment es va establir a Mallorca; de l'illa va posar rumb a Sevilla, i finalment va arribar a Madrid. A la Península es va adherir al moviment ultraista i va participar activament en les tertúlies literàries de la mà de Rafael Cansinos Assens (1882-1964).¹ Tot i això, la seva estada no va despertar un interès especial per la seva literatura. Això té una explicació senzilla: encara no havia començat a construir la seva obra més significativa, com ara *Ficciones* (1944), *El Aleph* (1949) o *El Hacedor* (1960). No obstant això, va ser un dels escriptors llatinoamericans que atragué atenció de manera més prematura en els àmbits acadèmics de l'època. Ja el 1924 la *Revista de Occident*² escrivia sobre la seva figura i, si resseguim el fil, el trobem en la revista *Alcalá*, del Sindicato Español Universitario.³

La veritable difusió de Borges a Europa va començar des de París, gràcies a les traduccions que Roger Caillois va fer de la seva obra, de les quals es derivaran múltiples treballs acadèmics.⁴ Va ser tal el seu paper, que Borges mateix afirmava ser una invenció de Caillois.⁵ L'interès per l'argentí es va propagar ràpidament a Amèrica, on els crítics van quedar fascinats en descobrir Borges.

¹ T. FERNÁNDEZ, et al., *Jorge Luis Borges: Premio de literatura en lengua castellana «Miguel de Cervantes» 1979*. Barcelona: Anthropos 1989, p.58.

² J. Marco, "Iniciación a la lectura de Jorge Luis Borges" [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1971, p.49 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1971/11/12/pagina-49/34278917/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

³ J. MARCO, – J. GRACIA, (eds.), *La llegada de los bárbaros. La recepción de la literatura hispanoamericana en España, 1960-1981*. Barcelona: Edhasa, 2004, p.67.

⁴ B. PORCEL, "El péndulo" [en línia], *La Vanguardia*, 1986, p.8 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1986/06/21/pagina-6/32887476/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

⁵ R. CAILLOIS, *Jorge Luis Borges y otros textos sudamericanos*, Santiago de Xile: Ediciones UDP, 2012, p.11.

A la dècada dels setanta el seu nom es consolida a Espanya i, consegüentment, a Catalunya. Un fet que va afavorir la seva difusió internacional va ser la concessió del premi Formentor el 1961, el qual compartirà amb Samuel Beckett.⁶ Arran d'aquest premi es converteix, en paraules de Steiner, en una celebritat, ja que comença a rebre homenatges.⁷ A Itàlia se li concedeix el títol de *Commendatore* (1961); a França, el de *Commandeur des Arts et des Lettres* (1962); a la Gran Bretanya li atorguen el títol de Sir el 1965, i a partir de la dècada dels setanta els reconeixements seran continus.⁸

És tal la seva presència que aconsegueix forjar un llenguatge-símbol, els motius més característics del qual són les escales circulars o la biblioteca, que es convertiran en atributs indissociables de la seva persona.⁹ Aquesta associació que Steiner ja assenyalava és una característica que també he trobat en l'elaboració d'aquest treball.

Tot i que els reconeixements van permetre la difusió de la seva obra, la fama encara no li havia arribat, ja que seguia sent desconeguda pel gran públic.¹⁰ La seva literatura, a principis dels anys setanta, només era coneguda en l'àmbit universitari, perquè els llibres de Borges arribaven als aparadors amb comptagotes.¹¹ Podrem explicar aquest fet si valorem que la premsa escrita gairebé no es va fer ressò de la seva figura quan li van concedir el premi Formentor i aquest és un dels elements clau de publicitat a l'hora de donar a conèixer un autor al gran públic.

⁶ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, p.251.

⁷ G. STEINER, *Extraterritorial. Ensayos sobre literatura y la revolución lingüística*. Madrid: Siruela, 2002, p.36.

⁸ T. FERNÁNDEZ, et al., *Jorge Luis Borges: Premio de literatura en lengua castellana «Miguel de Cervantes» 1979*. Barcelona: Anthropos 1989, p.60-64.

⁹ *Ibidem*, p.38.

¹⁰ A. TORO, "A la búsqueda del mito "Jorge Luis Borges" en el contexto teórico-cultural general y en especial del "Boom" (Cortázar frente a Borges)". *Iberoromania*, 63, 2006, p.52.

¹¹ J.MARCO, – J. GRACIA, (eds.), *La llegada de los bárbaros. La recepción de la literatura hispanoamericana en España, 1960-1981*. Barcelona: Edhasa, 2004, p.103.

Els seus llibres no van començar a ser editats a Espanya fins al 1969. L'Editorial Planeta es va encarregar de fer-ho amb l'edició de l'obra *El Aleph* (1957), un parell d'anys més tard Alianza-Emecé traurà *Ficciones* (1971) en format butxaca.¹² Com veiem, van haver de passar onze anys des que va guanyar el premi Formentor fins que la seva obra va començar a inundar els prestatges espanyols i catalans.

1.1. L'oblit de Borges durant el boom llatinoamericà: causes i efectes

1.1.1. Context històric del boom

Què és el boom? Abans de parlar dels motius pels quals Borges no forma part del boom llatinoamericà, intentaré fer uns aclariments sobre què és, mirant de definir-lo en la mesura del possible. Sobre el boom s'han escrit moltes coses. Fins i tot hi ha qui considera que no va existir. A continuació veurem dues opinions diferents: la primera intenta provar-ne l'existència; la segona, negar-ne la realitat.

Xavier Ayén considera que el boom s'inicia a Barcelona el 1967 i que finalitza el 1976 a Mèxic.¹³ Ell creu¹⁴ que no podem parlar del boom sense

¹² J.MARCO, "Iniciación a la relectura de Jorge Luis Borges" [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1971), p.49<<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1971/11/12/pagina-49/34278917/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

¹³ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, p.30.

¹⁴ A. ESTEBAN – A.GALLEGO, *De Gabo a Mario: la estirpe del boom*. Madrid: Espasa Calpe, 2009, pp.219-225. «Fruto de la sociedad de consumo y del crecimiento del público lector, aparece originariamente en México y Buenos Aires. El respaldo de las técnicas de publicidad y mercado (las editoriales incrementan las tiradas por la demanda masiva de las obras literarias) y el consenso crítico positivo proporcionaron este prodigio sociológico. El término, como también explicó Rama, proviene de la rama militar: "onomatopeya de explosión, teniendo sus orígenes en la terminología del 'marketing' moderno norteamericano para designar un alza brusca de ventas de un determinado producto en las sociedades de consumo" (Rama 1984:56). La gran sorpresa fue su aplicación al ámbito cultural, a los libros, que se pensaban fuera de estas líneas. El nombre procede del campo periodístico (la revista Primera Plana lo sacó a la palestra) para designar el momento áureo de las letras hispanoamericanas, con obras como *El siglo de las luces* (1962), de Carpentier; *La muerte de Artemio Cruz* (1962), de Carlos Fuentes; *Rayuela* (1963), de Cortázar, y *La ciudad y los perros* (1963), de Mario Vargas Llosa».

Parribada a la Ciutat Comtal de Gabriel García Márquez i la seva obra *Cien años de soledad*,¹⁵ i defineix el boom com:

«Aunque algunos nieguen su existencia, no es cualquier cosa, sino muchas. Estallido de buena literatura, círculo cerrado de profundas amistades, fenómeno internacional de multiplicación de autores, comunidad de intereses e ideales, debate político y literario, dramas personales, destellos de alegría y felicidad. Fue lo más importante que sucedió a la literatura en español del siglo XX y transformó nuestra sensibilidad en algo rico y profundo.»¹⁶

En canvi, Alejo Carpentier sentenciava:

«Yo nunca he creído en la existencia del *boom* [...]. El *boom* es lo pasajero, es bulla, es lo que suena... Luego, los que llamaron *boom* al éxito simultáneo y relativamente repentino de un cierto número de escritores latinoamericanos.»¹⁷

Finalment, és interessant aquesta entrevista que Joaquín Ibarz va fer a l'escriptor mexicà Juan José Arreola:

«—¿Cómo quedó al margen del *boom* latinoamericano?

—Aquello fue una etiqueta comercial. Y yo, por insubordinación, me quedé aparte. Ha habido personas como Paz o como Cortázar que se empeñaron en ayudarme cuando era tiempo y yo no contesté nunca, ni me uní nunca ni formé parte de nada. No trabajé en función de ninguna causa y no me afilié a ninguno de los pequeños ismos que parecen fascinar a las cátedras y a los historiadores. Me limité a hacer lo que Borges dijo de mí: «Arreola deja fluir su imaginación, para deleite suyo y deleite de todos».¹⁸

¹⁵ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, p.38.

¹⁶ *Ibidem*, 31.

¹⁷ A. ESTEBAN – A. GALLEGU, *De Gabo a Mario: la estirpe del boom*. Madrid: Espasa Calpe, 2009, p. 221.

¹⁸ J. IBARZ, "ENTREVISTA a Juan José Arreola, escritor mexicano, que publica su obra completa en España" [en línia]. *La Vanguardia* (1998) p.33

<<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1998/02/02/pagina-33/33837261/pdf.html>>
[Consulta: 24 abril 2017].

He considerat apropiada aquesta última entrevista perquè reflecteix bé el mateix que farà Borges. Com veiem, aquells que neguen el boom i aquells que l'accepten tenen una cosa en comú: la certesa que hi va haver un boom d'alguna cosa, una explosió del que sigui (cultural, ideològica, industrial...). Per tant, parteixo de la base que el boom va existir, perquè soc partidària d'afirmar que si una cosa provoca una reacció ja s'esdevé i que, per tant, és. A continuació, exposaré el context històric en el qual va sorgir el boom, fet que no és gens negligible, i acabaré esbossant quins són els trets d'aquesta eclosió.

Com sabem, fins al 1975 Espanya es trobava immersa en la dictadura franquista. A més, encara patia les seqüeles de la Guerra Civil (1936-1939), fet que havia provocat que moltes persones, entre les quals hi havia intel·lectuals, es veiessin obligades a marxar a l'exili. La dictadura també havia propiciat que Espanya quedés apartada d'Europa, però a partir de la dècada dels seixanta l'Estat espanyol va deixar de viure al marge i va començar a experimentar una sèrie de canvis, tals que aquesta època és coneguda com la dècada del desenvolupament. Ve incentivada perquè el 1959 el règim va posar fi a l'autarquia econòmica, la qual cosa va comportar un pla d'estabilització.¹⁹ Altrament, durant els anys cinquanta Espanya va ingressar a l'ONU (1955), a més de signar acords amb la Santa Seu. Aquesta obertura va comportar que el ministre Manuel Fraga Iribarne el 1962 promogués la llei de premsa.²⁰ Això significava la possibilitat de traduir literatura estrangera i, sobretot, un major accés a la cultura que fins llavors havia estat restringit. Tots aquests esdeveniments van tenir com a conseqüència un desenvolupament general que va veure els seus fruits en un seguit de canvis, en els àmbits polític, econòmic i cultural. D'altra banda, no podem obviar que en aquella dècada els mitjans de

¹⁹ M.RIQUER– A.COMAS – J. MOLAS, *Història de la literatura catalana*, volum XI. Barcelona: Ariel, 1988, pp.357-358.

²⁰ *Ibidem*.

comunicació estaven adquirint gran importància; la televisió, la ràdio i el cinema feien que la informació circulés de manera més ràpida.

Al règim mateix li interessava aquesta bonança econòmica, ja que s'atribuïa els mèrits del desenvolupament econòmic. En aquells moments, la seva estructura política s'estava esquadant, és per aquesta raó que va veure amb bons ulls l'arribada d'aquests nous autors, consideraven que la llengua comuna i la història compartida els servirien per donar una imatge d'obertura cultural i per recuperar la indústria editorial.

Emir Rodríguez Monegal considera que el boom succeeix, en primer lloc, per la revolució cultural cubana (tema del qual m'ocuparé a continuació) i, en segon lloc, per la promoció publicitària de la indústria espanyola:

Desde otro campo del espectro político, de la España de Franco, llegará el impulso que convertirá este *boom* latinoamericano, esta revolución cultural cubana, en *boom* industrial. Aquí la base económica pre-existente al *boom*: es la necesidad de España de rescatar el mercado hispanoamericano del libro, que había dominado por completo hasta 1936 y que, a partir de esa fecha, era controlado por editoriales mexicanas y argentinas, sobre todo.²¹

És tal la intenció de controlar la indústria del llibre, on s'incloïa el boom, per part del franquisme, que el 1969 el Ministeri d'Informació i Turisme va dur a terme un concurs per difondre el llibre.²² Es va fer per mitjà de dues vies: la propaganda televisiva i posant a la venda facsímils a baix preu. La primera editorial va ser Salvat Editores; posteriorment, s'hi va incorporar Aliança Editorial, i, més endavant, altres editorials es van incorporar a la iniciativa després de veure'n l'èxit. D'aquesta manera, el règim va ajudar la nova novel·la llatinoamericana a arribar al gran públic.²³

²¹ E. RODRÍGUEZ MONEGAL, *El boom de la novela latinoamericana*. Caracas: Tiempo Nuevo, 1972, p.30.

²² A. ESTEBAN – A. GALLEGU, *De Gabo a Mario: la estirpe del boom*. Madrid: Espasa Calpe, 2009, p.27.

²³ *Ibidem*.

Tot i això, no van poder endinsar-se en el boom, ni molt menys controlar-lo, ja que eren molt grans les esclotxes a les acaballes de la dictadura, la qual cosa feia que ja no poguessin controlar-lo mitjançant els seus mecanismes.

Gabriel García Márquez mateix es mostrarà sorprès en veure l'obertura encara estant vigent la dictadura franquista.²⁴ El boom es va convertir en una literatura revolucionària i es va desenvolupar fora dels tentacles del franquisme. Els seus protagonistes eren uns intel·lectuals progressistes, gent d'esquerres que reivindicaven les llibertats i que estaven a favor de la revolució. Malgrat això, cal mencionar que tot i que els seus membres defensessin aquestes idees ho feien sempre des de posicions un xic conformistes, és a dir, que hi existia una certa contradicció, com assenyala Oriol Regàs.²⁵

D'altra banda, la població va veure que podia accedir al consum i això va permetre que aquesta classe treballadora, a partir de l'entrada del capitalisme neoliberal, pogués accedir a la venda a crèdit i, per mitjà d'aquest, pogués comprar electrodomèstics, la qual cosa mostrava que ens trobàvem en una societat predemocràtica que caminava cap a l'europeisme i que abraçava de bona gana les noves transformacions socials, tant materials com culturals. És l'època en què es van inaugurar els grans supermercats, l'època en la qual entrava a escena un nou públic que serà essencial, perquè també serà consumidor de la nova literatura llatinoamericana.²⁶ El boom és possible gràcies a les bones causes socials, econòmiques i polítiques. La literatura del segle XX no es pot entendre sense l'aparició d'un nou públic que consumís aquests nous escriptors. Tampoc neguem que el bilingüisme va suposar un factor important perquè arribés a reeixir.

²⁴ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, p.75.

²⁵ J.MARCO, – J. GRACIA, (eds.), *La llegada de los bárbaros. La recepción de la literatura hispanoamericana en España, 1960-1981*. Barcelona: Edhasa, 2004, p.93.

²⁶ *Ibíd.*

Com hem vist, una de les característiques principals del boom és que les causes polítiques no li eren alienes, arribaran a ser tan importants que Emir Rodríguez Monegal considera que el boom, primer de tot, és un moviment ideològic.²⁷

Quant als membres del boom, no hi ha un consens sobre qui forma part del boom, però el que sí que queda clar és qui no en forma part: Jorge Luis Borges. A continuació explicaré quines considero que són les causes d'aquesta exclusió. Tot i l'absència de Borges com a membre actiu del boom, tots els estudiosos del boom i els membres mateixos i tot el situen com a imprescindible perquè el boom existís. Malgrat això, el seu lloc en l'arbre genealògic del fenomen no és clar. Emir Rodríguez Monegal el situa com a avi del boom i Xavier Ayén, com a pare.²⁸ El que és clar és que Borges és un dels predecessors del boom. És així com en el boom succeeix una paradoxa, ja que primer es van descobrir els autors més joves, com Mario Vargas Llosa (1936), i després, Gabriel García Márquez (1927-2014) o Borges (1899-1986). En paraules d'Ayén: «la cronologia es trastoca».²⁹ La majoria coincideix en què els tres membres del boom, els irremplaçables, són Gabriel García Márquez, Mario Vargas Llosa i Julio Cortázar. Posteriorment, s'hi afegeixen José Donoso, Jorge Edwards, Sergio Pitol, Nérida Piñón, Mauricio Wacquez. El barcelonès Juan Goytisolo és considerat per alguns crítics el representant espanyol del boom.³⁰

Però el boom no va estar format només per escriptors, no hagués pogut sorgir sense les editorials i els agents literaris. Hi ha dos noms que també són claus: Carme Balcells i Carlos Barral.³¹ Ella va ser essencial per aconseguir els

²⁷ E. RODRÍGUEZ MONEGAL, *El boom de la novela latinoamericana*. Caracas: Tiempo Nuevo, 1972, p.71.

²⁸ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, pp.455-500.

²⁹ *Ibidem*, p.522.

³⁰ *Ibidem*, p.360.

³¹ A. ESTEBAN – A. GALLEGU, *De Gabo a Mario: la estirpe del boom*. Madrid: Espasa Calpe, 2009, pp.267-300. Hi ha un capítol del llibre que es titula «Nupcias catalanas del boom: el padrino, la madrina» i que fa referència a Carlos Barral i Carme Balcells.

contractes pels escriptors. Hi va tenir grans vincles d'amistat, com ara amb Mario Vargas Llosa o amb Gabriel García Márquez. I Carlos Barral va ser l'editor de Seix Barral, una editorial importantíssima perquè Barcelona esdevingués la capital del boom, ja que va ser la pionera d'editar els llibres d'aquesta nova manera de fer novel·la.³²

1.1.2. *L'exclusió de Borges del fenomen del boom*

En primer lloc, caldria esmentar el paper que la ciutat de Barcelona va exercir en el desenvolupament del boom. Tots els membres hi van viure, però Borges no.³³ Mario Vargas Llosa, Gabriel García Márquez, José Donoso, Jorge Edwards, Alfredo Bryce Echenique, Rafael Humberto Moreno-Durán, Óscar Collazos, Mauricio Wacquez van passar estades més o menys llargues a la ciutat comtal.³⁴ A Barcelona hi ha una ruta literària poc coneguda que segueix les principals fites del boom.³⁵ La majoria d'aquests autors van viure a la zona de Sarrià - Sant Gervasi. No és superflu destacar que en aquests barris també es van instal·lar les seus de les editorials principals que van difondre les seves obres.³⁶ Mario Vargas Llosa ho diu en diverses entrevistes, el boom va néixer a Barcelona, que era la capital de la nova cultura d'Amèrica Llatina. Segons Castellet, van triar Barcelona perquè Madrid era la capital del règim i, en canvi, Barcelona s'estava obrint a les novetats intel·lectuals no només en l'àmbit de la literatura sinó també en el de la pintura, el disseny o l'arquitectura. A tot això

³² *Ibidem*, pp.121-123. És d'interès mencionar que Barcelona, abans de la Guerra Civil (1936-1939), ja havia tingut un paper important a principis dels anys vint pel que fa a les iniciatives editorials. Destaquem que, per exemple, l'editorial Salvat va llançar un setmanari que feia possible connectar la veu d'autors espanyols i llatinoamericans. I aquest paper editorial es va reprendre amb força passada la Guerra Civil. En van sorgir de noves com ara Seix Barral, Destino, Planeta... i a principis de la dècada dels setanta, Tusquets o Anagrama.

³³ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, p. 648. Tampoc va viure a París com sí que van fer Mario Vargas Llosa o Cortázar.

³⁴ *Ibidem*, 75.

³⁵ A Barcelona hi ha algunes rutes literàries i, tot i que sigui menys coneguda, la Casa Amèrica en duu a terme una sobre el boom. Acosta el visitant als racons que aquests nouvinguts freqüentaven i on desenvolupaven la seva vida <<http://americat.barcelona/es/17873>> [consulta: 20 setembre 2017].

³⁶ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, p.79.

cal sumar-hi el fet que el nivell de vida era més baix que a capitals europees com Londres o París.³⁷

En segon lloc (i considero que és la causa més important), perquè Borges no es va adherir a defensar la revolució cubana. Els escriptors llatinoamericans i no llatinoamericans se sentiran atrets per aquells països en els quals s'estaven produint fenòmens revolucionaris. Un exemple fora de Borges el tenim en Cortázar, que des de la seva arribada a Europa es va adherir a la defensa de la revolució cubana i del socialisme real tal com el representava la Unió Soviètica; és tal la seva defensa d'aquesta última, que viatjarà a Praga i serà testimoni de l'entrada dels tancs russos al país. Les seves declaracions sobre això no van ser pas negatives, ans al contrari, ell ho considerava lícit per aconseguir portar a terme el màxim objectiu: la revolució.³⁸

És tan fort el component ideològic que, com ja hem vist, Emir Rodríguez Monegal dirà que el boom no serà ni una estratègia de màrqueting promoguda per les editorials, gràcies a l'arribada del capitalisme, ni res d'això, sinó que serà un boom ideològic: «La revolución cubana proyecta en sus primeros años una política cultural a escala latinoamericana».³⁹ Una revolució que va arribar a internacionalitzar la seva imatge per tot arreu gràcies als intel·lectuals que anaven al capdavant dels ideals d'esquerres.

Era una època en la qual un escriptor havia de mostrar un compromís social i Borges se'n desentenia, d'això. El també argentí Ernesto Sábato és l'única crítica que realment li fa:

«Lo significativo de la recepción de Borges es la temprana conciencia española de su disparidad literaria y ética con el otro argentino más conocido entonces, Sábato. Era suyo un trabajo publicado en *Índice* en 1961, «Los dos Borges», que anuncia las bases de su divergencia: en la literatura de Borges «los seres de carne y hueso están

³⁷ *Ibidem*, 33.

³⁸ *Ibidem*, 361.

³⁹ E. RODRÍGUEZ MONEGAL, *El boom de la novela latinoamericana*. Caracas: Tiempo Nuevo, 1972, p.18.

remplazados por símbolos, para desenvolver ingeniosas tomas geométricas». Pero posiblemente de ahí arranca también parte del hondo perjuicio antiborgiano de la izquierda española del tiempo, y pocos lugares lo muestran mejor que una nota aparecida en *Triunfo* en 1966 y firmada por J. A. Fuesen las iniciales de Javier Alfaya, fuesen las de Juan Aldebarán, seudónimo habitual de Eduardo Haro Tecglen para la sección En Punto, el autor imputa a Borges una «brillante pobreza» porque «nada de lo social le es propio».⁴⁰

Això lliga amb el que diu Jordi Marrugat sobre la falta de compromís de Borges i que també podria dir-se de Josep Pla. Segons ell, aquests dos escriptors eren rebutjats perquè no eren dignes de les «circumstàncies».⁴¹ Aquesta és la raó primordial per la qual encara a principis dels anys setanta, i tot i haver guanyat el premi Seix Barral, amb l'obra *Ficciones* (1944), Borges no havia rebut a Catalunya el reconeixement que va adquirir anys després.

Vegem a continuació diverses opinions que sostenen aquesta hipòtesis. Alfredo Bryce Echenique (1939) apunta:

«Y solo Borges, entre todos aquellos escritores, era un conservador, o por lo menos él tenía el coraje de manifestarlo [...] porque todos los escritores latinoamericanos querían que se muriera para poder alabarlo.»⁴²

Altrament, el mateix Carlos Barral ens diu també que era impossible que Borges formés part del boom: «la adhesión al ideal cubano explica —además de la relativa cuestión generacional— porque Borges jamás pudo ser del *boom*, al no compartir semejantes simpatías».⁴³

D'altra banda, un dels membres considerats del boom, Julio Cortázar, escriurà que Borges amb allò que veritablement està cec és amb la realitat del

⁴⁰ J. MARCO, – J. GRACIA, (eds.), *La llegada de los bárbaros. La recepción de la literatura hispanoamericana en España, 1960-1981*. Barcelona: Edhasa, 2004, p.65.

⁴¹ J. MARRUGAT, *Narrativa catalana de la postmodernitat. Històries, formes i motius*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014, p.146.

⁴² X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014, p.368.

⁴³ *Ibidem*.

món.⁴⁴ I certament, Borges també va dir que mai mantindria una relació d'amistat amb Cortázar, perquè aquest era un comunista.⁴⁵ Tot i això, aquests comentaris de Borges s'han de prendre amb cautela perquè de les seves idees polítiques en sabem poca cosa en el fons, només idees sensacionalistes agafades de la premsa. Sergio Vila-Sanjuán argumenta que, pel gremi de periodistes culturals, Borges era fantàstic, era un personatge reconegut arreu, amb unes característiques singulars: cec, amb dones protectores al seu voltant (primer la mare, després Maria Kodama) i, sobretot, perquè en temes de política sempre donava titulars. És tal la seva figura que diran d'ell que «en los años sesenta y setenta se convierte en un personaje icónico por excelencia del periodismo internacional, llegó a hacer sombra a quien había sido el rey del género a lo largo del siglo XX, Salvador Dalí».⁴⁶

Les idees polítiques de Borges que coneixem amb certesa són l'odi fervent vers la dictadura de Juan Domingo Perón, el qual va exercir com a president de l'Argentina tres vegades (1946-1952, 1952-1955, 1973-1974), i el suport a les dictadures militars de Pedro Eugenio Aramburu i el seu vicepresident Isaac Francisco Rojas (1955-1958) i, posteriorment, a una de les més sanguinàries de l'Amèrica Llatina, la de Jorge Rafael Videla (1976-1981). El 1976 va visitar el president de Xile, Augusto Pinochet (1976-1981). Tots aquests fets van fer que Borges fos criticat fortament per la premsa durant la dècada dels cinquanta i seixanta, i que la seva imatge fos indissociable de la crueltat i l'equívoc.⁴⁷

A continuació, vegem unes declaracions de Borges:

«Yo me veo siempre como un viejo anarquista [...]. Mi anarquismo es pacífico, a la manera de Spencer. La idea de un máximo

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ S. VILA-SANJUÁN, "Una crónica del periodismo cultural". *Periodismo activo* 5 [Barcelona], Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2015, p.52.

⁴⁷ D. ROCK, *Argentina 1516-1987: desde la colonización española hasta Raul Alfonsín*, Madrid: Editorial Alianza, 1988, pp.314-315.

individuo y un mínimo de Estado es lo que desearía hoy. [...] La política y el arte tienen en común que están hechos de intrigas. No soy nada fascista. Ni comunista. Solo soy antiperonista [...]. Mucho tiempo pensé, y no era el único —estaba en compañía de personas de buena fe—, que los desaparecidos no eran más que turistas o fugitivos. Luego, fui al extranjero, a España, y me interrogaron mucho. También me enseñaron mucho.»⁴⁸

En canvi, no tota la premsa se centrarà en els aspectes més negatius que havien eclipsat la seva imatge d'escriptor. Baltasar Porcel, a les seves columnes, en defensarà la imatge i reconeixerà que el pes que tenia la política en la dècada dels seixanta feia que en aquell moment els que triomfaven fossin Julio Cortázar o Gabriel García Márquez, ja que alhora era els que més ferventment defensaven la Cuba de Castro. Dirà que la qüestió que importava en aquella època era:

«[...] al margen de preferencias personales, no había sitio para Borges, se le tenía que echar con esa burda y llameante pasión, repito, con que el mundo literario niega y aplaude. Criticamos que en los campos de fútbol el frenesí llegue a causar hasta muertes. Y muertes morales, artísticas, al menos se intentan en la cultura continuamente y con idéntica primariedad a como ocurre en los estadios.

Borges contribuía decidido a ellos con sus declaraciones contra la democracia, sus loas a coroneles matadores de indios y a Pinochet.»⁴⁹

Baltasar Porcel s'adona que Borges crea la seva figura durant les avantguardes i que certes declaracions són simplement provocació.

En tercer lloc, Borges no va formar part del boom perquè no va escriure cap obra que pogués ser considerada dins del gènere de la novel·la. El boom també és anomenat «la nova novel·la». Deixant de banda el fet que ell no va cultivar aquest gènere, podríem dir que la seva literatura és considerada més

⁴⁸ A. ESTEBAN – A. GALLEGU, *De Gabo a Mario: la estirpe del boom*. Madrid: Espasa Calpe, 2009, p.103.

⁴⁹ B. PORCEL, “El péndulo” [en línia], *La Vanguardia*, 1986, p.8 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1986/06/21/pagina-6/32887476/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

complexa. Alguns la titllen de metafísica, metre que la nova novel·la és i havia de ser més amena, perquè incorporava un nou públic.⁵⁰ Donoso, que escriurà *Historia personal del «boom»*, dirà que Borges hi falta per les dues últimes causes: «no escribe novelas y que sus posiciones políticas reaccionarias serían incompatibles e inaceptables».⁵¹

En quart lloc, cal destacar la seva personalitat. Borges no era una persona sociable com sí que ho van ser els membres del boom. A Barcelona hi ha tot un seguit de llocs on celebraven les seves festes. Un exemple és la sala Bocaccio o altres restaurants que van esdevenir importants perquè s'hi tancaven tractes entre editorials i escriptors, com ara Il Giardinetto. Qualsevol dels llibres del boom que hem consultat, el de Xavier Ayén, el de Joaquín Marco i Jordi Gracia, o el d'Ángel Esteban i Ana Gallego (citem aquests tres perquè són uns manuals gruixuts que relaten tots els aspectes del boom); qualsevol d'aquests llibres explica la vida dels autors del boom com a grup, com a xarxa d'amistat, sense ometre tots aquests llocs i totes aquestes sortides. I llegint-ho i pensant en Borges, veiem que aquest ambient tampoc era el seu, ell era una persona més solitària, que preferia rebre les visites al seu apartament de Buenos Aires, o bé parlar de literatura davant d'un gran auditori, però mai dialogar de qualsevol cosa que no fossin llibres.

Per tant, podem concloure que durant els anys seixanta i setanta la literatura de Borges no tindrà importància, només la tindrà la seva figura pública. Això és fruit de la societat del moment, que demanava implicació en els esdeveniments històrics per part de l'artista. Borges es va interpretar com un reaccionari per la seva falta compromís. Aquells anys demanaven rebuig a les dictadures i implicació en les qüestions socials.

⁵⁰ X. AYÉN, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA 2014, p.533.

⁵¹ J.DONOSO, *Historia personal del «boom»*. Madrid: Alfaguara, 1999, p.120.

1.2. La represa de l'obra borgeana a partir de la democràcia: temes, motius...

Crec que el motiu principal pel qual Borges es fa visible a partir de l'arribada de la democràcia és que tots els canvis que hem anat veient en l'apartat anterior ens estaven indicant una transformació cap a la postmodernitat i, per tant, una manera nova d'entendre la concepció de la realitat.⁵²

D'altra banda, durant els anys seixanta, per tot Europa circulaven unes idees compartides, es cercaven noves formes expressives i en l'àmbit literari tots els escriptors rebutjaven el realisme i volien fer prevaler la imaginació.⁵³ No ens ha d'estranyar que l'últim moviment literari a Catalunya hagués estat el realisme històric. Tanmateix, cal dir que va adquirir poca importància. I si el que es volia era la imaginació, potser havia arribat el moment de rellegir Borges.

Una característica de la narrativa postmoderna és que feia evident la ficció com a representació del món, en cap moment la camuflava. L'escriptor defugia la cerca d'una única veritat possible. Segons Marrugat: «Es tracta d'un dels punts neuràlgics de l'obra de Borges que ha fet possible la seva aclamació postmoderna».⁵⁴ És així com, juntament amb Kafka, l'argentí va esdevenir essencial per a la construcció de la nova narrativa: «Jorge Luis Borges. És de fet una referència constant de la narrativa de la postmodernitat, als Països Catalans i arreu. Barth el presenta com a narrador modèlic i admirable. *El nom de la rosa* l'homenatja en el personatge del bibliotecari cec [...], un dels primers i més

⁵² J. MARRUGAT, *Narrativa catalana de la postmodernitat. Històries, formes i motius*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014, p.41.

⁵³ M.RIQUER– A.COMAS – J. MOLAS, *Història de la literatura catalana*, volum XI. Barcelona: Ariel, 1988, p.10.

⁵⁴ J. MARRUGAT, *Narrativa catalana de la postmodernitat. Històries, formes i motius*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014, p.41.

importants hipertextos de ficció, *Victory Garden* (1991) de Stuart Moulthrop, parteixen del conte de Borges «El jardín de senderos que se bifurcan».⁵⁵

És així com a partir de la dècada dels setanta podem trobar alabances sobre Borges, els escriptors podran dir tranquil·lament que l'han llegit. Els símbols característics de Borges dels quals parlàvem al principi (el tigre, el mirall, el laberint, les escales, el gòlem) seran repescats per escriptors catalans, que els faran seus. Per això m'agrada anomenar-los *símbols*. M'he fixat que un dels símbols de Borges que més empremta ha deixat en la literatura catalana es troba a *El jardín de senderos que se bifurcan*, ja que allà s'explica una concepció del temps que serà d'interès investigar i treballar per molts autors. Alguns en faran la seva pròpia versió, homenatjant Borges, com veurem al llarg del treball.⁵⁶

He considerat que al final d'aquest apartat seria interessant, per il·lustrar com Borges apareix a partir de la dècada dels setanta, agafar com a fil conductor les columnes que Robert Saladrigas li dedica a *La Vanguardia*. N'he escollit tres: la del 27 de gener del 1977, la de l'11 de gener del 1981 i la del 16 de setembre del mateix any, que ens permetran recórrer quatre anys i veure quines raons hi ha darrera el ressò que Borges va adquirint.

El primer article, del 27 de gener del 1977, parla de la narració «Borges y yo», inclosa en *El Hacedor*, en la qual, com ja és sabut, l'argentí juga a la dualitat amb ell mateix. Segons Saladrigas, en el primer personatge trobem el ciutadà de Buenos Aires i en el segon trobem el creador de realitats. Saladrigas diu que ell es queda amb el Borges creador de ficció:

«Y pensando en él con fervor, sufro horrores cada vez que leo en los papeles que el otro, como si envidioso del prestigio universal de su homónimo quisiera ensombrecerlo instantáneamente con el voleo del disparate, se descuelga con declaraciones políticas, de tinte eminentemente reaccionario, que a veces suenan a inauditas. Lo peor que

⁵⁵ *Ibidem*, 37.

⁵⁶ Un autor en el qual veiem clarament aquesta influència és Lluís Oliván, qui, en l'obra *Parcelles habitades*, duu a terme, explícitament, un elogi a Borges.

podría ocurrir es que las intemperancias del Borges ciudadano argentino, situado ideológicamente en terrenos de la extrema derecha, increíble erizo de «boutades», pudiera hacer méritos suficientes para empañar la fama indiscutible alcanzada en el mundo entero por el otro Borges, y que por culpa de uno se dejara de leer la obra del otro y se la menospreciara injustamente.»⁵⁷

Veiem com el barceloní deixa clar ferventment el rebuig cap a la persona de Borges. El discurs que continua adopta un caire més moderat. Sembla que Saladrigas distingeixi entre l'autor i l'obra, a fi d'impedir el que ha succeït amb Borges, és a dir, que la figura de l'autor faci ombra a la del creador. Tot i això, en aquest article no sabem quin Saladrigas s'imposa, si l'admirador per l'argentí o el que repudia el doble cec, ja que diu que li costa molt mirar a un altre costat veient les últimes declaracions de Borges, unes declaracions que considera insalvables: primer, donant suport al president de Xile, Pinochet; seguidament, posant-se a favor de la pena de mort, i, finalment, emfatitzant la seva ceguesa no veient com a l'Argentina estava desapareixent un gran gruix de ciutadans. És per això que el Saladrigas més estricte el titlla d'insensible o, més ben dit, de mancat de compromís: «La ceguera de los ojos de Borges se extiende y atrofia los mecanismos de su sensibilidad, le convierte en un ser irritante a quien solo redimiría la mudez, el reencuentro íntimo con el silencio.»⁵⁸

Saladrigas diu que cada vegada que llegeix alguna declaració desafortunada de Borges recorre a la seva obra perquè la balança canviï.

El segon article que ens serveix d'exemple és de l'11 de gener del 1981 i porta per títol «Anarquismo intelectual. El individuo ético». Saladrigas el comença queixant-se de la reiteració del recurs als tòpics per part dels mitjans a l'hora de tractar la figura de Borges. Arriba a parlar d'un «diccionari dels

⁵⁷ R. SALADRIGAS, "títol il·legible" [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1977, p.37 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1977/01/27/pagina-37/33629927/pdf.html>> [Consulta: 13 maig 2017].

⁵⁸ *Ibidem*.

tòpics».⁵⁹ En aquest cas, l'article és promogut per la sensació que li ha produït a Saladrigas una entrevista de Borges a la televisió. L'argentí es trobava a Madrid per fer de jurat als premis Cervantes i un periodista li va preguntar si es definia com una persona defensora dels règims dictatorials. Saladrigas admet que té por d'escoltar la resposta de Borges i que té temptacions, fins i tot, d'apagar el televisor, però resisteix i la resposta el sorprèn gratament, ja que Borges dirà que ell només vol ser un individu ètic, que rebutja l'actuació dels Estats que volen ser totalitzadors i que aquesta posició no el fa ser ni d'esquerres ni de dretes. Aquestes declaracions recorden a Saladrigas la conferència que Borges va impartir al Paraninf de la Universitat de Barcelona, en la qual es va declarar un anarquista intel·lectual, ja que per ell el que és important és que l'individu sigui lliure.⁶⁰

És així com Saladrigas comença a lloar la figura de l'argentí, diu que només una persona així podria haver vist de manera tan prematura que la figura de Juan Domingo Perón estava revestida de feixisme i que per aquesta raó Borges s'hi va manifestar sempre en contra. Continua dient que veu encertada la posició de Borges de considerar-se per damunt de tot una persona ètica, ja que potser és això l'únic que li queda a l'ésser humà. Saladrigas repara, i això és de gran interès per veure per què la figura de Borges entra en escena a l'escenari català, que al llarg de l'última dècada en la literatura s'havia anat abandonant paulatinament l'actitud de «compromís», que els relats que majoritàriament només havien de servir per reivindicar el moment històric en el qual es vivia s'estaven evaporant i que ara el que es volia relatar era l'home i la seva manera de sobreviure en el món.

⁵⁹ R. SALADRIGAS, "Anarquismo intelectual. El individuo ético" [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1981, p. 29

<<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1981/06/30/pagina-29/32911879/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

⁶⁰ D'aquesta conferència, en parlarem en el pròxim capítol, concretament, en l'apartat 3.2.

Amb una distància de gairebé mig any, el 16 de setembre del 1981, Saladrigas torna a recórrer a Borges per parlar d'un tema similar. Aquesta vegada se serveix d'unes declaracions que l'argentí fa al Festival Internacional de Poesia de Mèxic. Allà diu que «la desdicha es la principal fuente de la poesía, que rara vez crece de la felicidad» i Saladrigas dirà que Borges ha tornat a endevinar la tecla, i que des que no fa judicis polítics s'ha convertit en una icona dels joves:

«Es paradójico que el viejo gran escritor argentino, que ya durante su estancia en Barcelona reivindicó el valor de la ética individual del escritor frente a un mundo masificado y en crisis que disgrega todos los valores de la escala humana y se encamina a pasos de gigante hacia la orfandad absoluta del hombre, desde que se abstiene de emitir opciones acerca de la inmediatez política se convierte, a sus ochenta y dos años, en lúcido revulsivo de la consciencia de la juventud actual más combativa.»⁶¹

Aquesta nova visió de Borges és compartida:

«Uno de los fenómenos más significativos en el inicio de la nueva década es la consagración de Borges: Alianza Editorial inicia la publicación de sus obras, y el escritor argentino sustituye progresivamente a Asturias y Carpentier como maestro de las jóvenes generaciones de narradores. Los primeros años de los setenta muestran la presencia cada vez más destacada de Borges en los medios de difusión cultural. El proceso tiene una doble interpretación. Por un lado, es consciencia de la actualización cultural, por la que en España se empieza a reconocer lo que Roa Bastos llamó el «enclave borgeano» de la nueva literatura; por otro lado, demuestra la despolitización progresiva de las expectativas de los lectores críticos, tras unos años en los que Borges no había tenido utilidad política.»⁶²

I, efectivament, aquest últim fragment ens permet enllaçar amb un fet molt important que va tenir lloc a principis de la dècada dels vuitanta: la publicació de les *Obras completas* de Borges editades per l'editorial EMECÉ, que

⁶¹ R. SALADRIGAS, “Proceso de transmutación. Demos gracias a la desdicha” [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1981, p.6 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1981/06/30/pagina-6/32931642/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

⁶² J.MARCO, – J. GRACIA, (eds.), *La llegada de los bárbaros. La recepción de la literatura hispanoamericana en España, 1960-1981*. Barcelona: Edhasa, 2004, p.119.

es van presentar a Barcelona. Durant l'acte es va voler fer conscient a l'auditori del problema pel qual havia passat la figura de Borges:

«[...] para buena parte de los escritores de mi generación, el acercamiento a la obra borgiana no fue sencillo y que un muro de prejuicios pudo interponerse entre él y nosotros. [...] en el credo al uso de los años sesenta y setenta se hubiera decretado que era crimen de lesa humanidad atreverse a dudar del progreso ininterrumpido que encarnaba el optimismo histórico de las dictaduras revolucionarias, desconfiar de los nacionalismos y practicar una suerte de anarquismo bondadoso que abomina de la Razón de Estado y de los crímenes de la Razón de Estado. Así, los jóvenes lectores de hoy podrán disfrutar de la gran experiencia de acercarse por primera vez a la obra borgiana sin necesidad de obligarse a un proceso de racionalización de sus propias contradicciones. Eso salen ganando o, tal vez, perdiendo. Lo que es seguro es que las mentes más embriagadas del creciente nacionalismo de los años ochenta no encontrarán en Borges a su narrador, ni a su poeta, ni a su ideólogo, por no decir teólogo.»⁶³

Veiem com a partir de la democràcia Borges es valora a l'alça justament pel fet que havia enfosquit la seva fama: per no ser revolucionari.

2. La recepció de Borges des de la democràcia (1975-2015) als àmbits culturals i acadèmics de Catalunya (I)

Aquest bloc té com a escenari el territori català. La meva intenció ha sigut desentelar algunes imatges que s'han anat reflectint del poeta i narrador argentí i que han arribat a la cultura popular. Per aconseguir una imatge ben nítida, he dividit el capítol en tres apartats. He decidit que cadascun dels tres apartats correspondrà a un temps diferent, per aconseguir formar una imatge millor.

El primer tractarà sobre la imatge que el mitjà més divulgatiu, la premsa, va mostrar de Borges. M'interessa especialment perquè els diaris entraven a les

⁶³ J.L. GIMÉNEZ, "Pasión y transparencia en Jorge Luis Borges" [en línia]. *La Vanguardia*, 1990, p.11 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1990/01/09/pagina-11/33015255/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

cases de la societat catalana i ajudaven a formar una imatge de Borges. En aquest apartat ens mourem en el present de Borges.

En el segon apartat mostraré alguns assajos, a la premsa, que ens mostren com va ser entès, quin ús se'n fa de l'obra, què era allò d'ell que despertava l'interès, d'una banda, a escriptors catalans com Baltasar Porcel, o, de l'altra, a intel·lectuals com Ernest Lluch, el qual en unes declaracions a la ràdio va afirmar que als intel·lectuals dels vuitanta els agradava Borges. Tanmateix, recolliré — amb el fi de mostrar sempre una imatge polièdrica de Borges— entrevistes que es van fer a autors com Joan Perucho o Sergi Pàmies. Aquí ens situarem, doncs, en el present d'aquells que parlen de Borges, un cop ell ja és mort.

En el tercer apartat recorreré la geografia catalana, d'aquí i d'allà, i situaré en aquestes línies on s'han retut homenatges a Borges. Per tant, ens mourem en la vida pòstuma de l'argentí, ens trobarem aquí dins el nostre present.

1.3. Les ressenyes i els articles a la premsa: diaris, setmanaris

Cal esmentar, d'entrada, que van ser múltiples les manifestacions sobre Borges a la premsa i en els diversos diaris i setmanaris catalans. Assenyalo que els diaris que he consultat són *La Vanguardia*, *El Punt*, *l'Avui* o *l'Ara*. Donada la disponibilitat i facilitat que proporciona l'hemeroteca en línia de *La Vanguardia*, la majoria dels articles que cito provenen d'aquest diari, tot i que no apareix en català fins al mes de maig del 2011; és per això que la informació és en castellà, però ens serveix, perquè es difon a Catalunya.⁶⁴

Altrament, aquesta quantitat no és sinònim de qualitat, ja que gairebé no fa esment de la vessant de Borges com a escriptor, sinó que se centren en la seva imatge en l'àmbit social. Gosaria dir, fins i tot, que la premsa l'utilitza per

⁶⁴ D.GONZÁLEZ, “«La Vanguardia» en catalán emociona” [en línia]. *La Vanguardia*, 2011, p.54. <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/2011/04/30/pagina-54/86286707/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

omplir les seves pàgines. Em centraré en aquestes polèmiques en aquest apartat, i veurem que parlar de Borges serà parlar d'alguns tòpics. He vist apropiat, per donar una millor lògica narrativa a aquestes pàgines, parlar dels tòpics que han acompanyat Borges a cada època, des de la dècada dels setanta fins a principis de la primera dècada del segle XXI. Això em porta a afirmar que la seva literatura no entra a tots els sectors de la societat. La figura de Borges generava un cert interès en els mitjans d'entreteniment, i no hi ha res que s'allunyi més de la seva literatura que aquesta paraula. Trobo normal que la premsa, la vessant més divulgativa de la cultura, s'ocupés d'informar sobre fets destacats de la vida de l'argentí, com per exemple que el 1973 va renunciar al seu càrrec de director de la Biblioteca Nacional de l'Argentina, a causa del retorn de Perón al poder.⁶⁵ Com també veig normal que la premsa rosa informés del matrimoni de Borges amb Maria Kodama, una dona molt més jove que ell, perquè són fets que interessin i atrauen una audiència àmplia.⁶⁶ Però el que no em sembla just és que, de l'argentí, només se'n generin, com hem dit, tòpics; uns tòpics que en aquestes línies miraré de repescar. Es poden comptar amb una mà, les ressenyes sobre els llibres de Borges que la premsa a Catalunya ha publicat; això sí, l'han citat múltiples vegades, perquè com ha dit Teodosio Fernández, l'argentí «es mucho más citado que leído».⁶⁷

Cal esmentar que abans de la dècada dels setanta Borges ja era present al territori català. Les qüestions sobre ell que ocupaven la premsa dels anys setanta eren el paper que tenia a l'Argentina, per exemple, si era l'encarregat d'obrir

⁶⁵ EFE, “Argentina: peronistas y radicales designaran un candidato militar a la presidencia” [en línia]. *La Vanguardia*, 1971, p. 22. <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1971/06/05/LVG19710605-022.pdf>> [Consulta: 4 maig 2017].

⁶⁶ EFE, “La hermana de Borges califica la boda del escritor con María Kodama como «algo diabólico»” [en línia]. *La Vanguardia*, 1986, p.26 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1986/05/17/LVG19860517-026.pdf>> [Consulta: 9 maig 2017].

⁶⁷ P. UNAMUNO, “Los espejos y laberintos de Borges” [en línia]. *El Mundo*, 2017, <<http://www.elmundo.es/cultura/literatura/2017/06/02/593067fe468aeb73738b45b0.html>> [Consulta: 9 de maig 2017].

alguna exposició sobre llibres en espanyol.⁶⁸ El 1961, quan se li concedeix el premi Formentor, la premsa catalana gairebé no es va encarregar de difondre la notícia de manera massiva.⁶⁹ Tot i això, la concessió d'aquest premi va provocar que, a partir de la dècada dels setanta, es generés un dels tòpics principals de Borges que ocuparà més pàgines sobre ell a la premsa: la seva candidatura al Premi Nobel. Constantment, apareixien apostes sobre quan li arribaria, però, finalment, no li va arribar. Tanmateix, aquesta temàtica sobre quan rebria el Nobel i després per què no el rebia, va ser constant fins a la seva mort el 1986 i, posteriorment, es van seguir discutint les raons per les quals no l'havia rebut. A finals de la dècada dels setanta continuarà, quan ja Borges té gairebé vuitanta anys.⁷⁰ El 3 de desembre del 1980 encara trobem un article sobre per què no es dona a Borges aquest reconeixement.⁷¹

El segon tòpic sorgeix a la dècada dels vuitanta i fa referència a les crítiques que fa Borges a la llengua espanyola. Va sortir a la llum arran d'un llibre de Fernando Sorrentino que es va publicar a Buenos Aires i que comprenia set converses amb Jorge Luis Borges.⁷² Les opinions de Borges en aquest llibre, juntament amb una ressenya que se'n va fer i amb declaracions del mateix Borges a diaris francesos, va provocar que l'any posterior, el 1977, aquest assumpte protagonitzés els comentaris sobre el nostre autor.⁷³ Tot això, malgrat

⁶⁸ EFE, "Inauguración de la Exposición del Libro Español en Buenos Aires" [en línia].

La Vanguardia Española, 1962, p. 44 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1962/11/21/pagina-44/32718849/pdf.html>> [Consulta: 9 maig 2017].

⁶⁹ Cifra, "El norteamericano Becket y el argentino Borges comparten el premio «de los editores»" [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1961, p. 8 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1961/05/02/LVG19610502-008.pdf>> [Consulta: 9 maig 2017].

⁷⁰ EFE, "Borges —79 años— desea el Premio Nobel de Literatura" [en línia]. *La Vanguardia*, 1978, p. 12 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1978/08/25/LVG19780825-012.pdf>> [Consulta: 9 maig 2017].

⁷¹ C. BARRAL, "Sobre el Nobel de Literatura. Carta a Arthur Lundkvist" [en línia]. *La Vanguardia*, 1980, p.5 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1980/12/03/LVG19801203-005.pdf>> [Consulta: 9 maig 2017].

⁷² EFE, "Segun un libro que acaba de aparecer. Duras críticas de Jorge Luis Borges a la literatura española" [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1976, p.16 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1976/07/22/LVG19760722-016.pdf>> [Consulta: 11 maig 2017].

⁷³ M.CÁMPORA, "Borges y el idioma de los franceses" [en línia]. *Cuadernos LIRICO* 12, 2015, pp. 1-46 <<https://lirico.revues.org/2002>> [Consulta: 11 maig 2017].

les reticències que mostrem a creure cegament les informacions publicades, permet sumar un tòpic més, que al cap i a la fi és el que crea el personatge de Borges. Paralelament, el 1980 se li concedeix el premi Cervantes, juntament amb Gerardo Diego, i això fa que la premsa es mostri més crítica amb ell, ja que està criticant la llengua en la qual escriu i en la qual se li concedeix el reconeixement.⁷⁴

El tercer tòpic apareix a mitjans dels vuitanta. Borges farà unes declaracions poc favorables respecte de la llengua francesa, dirà que: «French, rather paradoxically, has a fine literature [...] but the language itself is, I think, rather ugly. Things tend to sound trivial when they are said in French».⁷⁵

Aquests últims tòpics els he trobat reiteradament i em sembla que Borges els va voler promoure expressament per una raó. Aquesta és l'època en què Jorge Rafael Videla (1925-2013) va governar l'Argentina (1976-1981), i potser aquests tòpics són fruit d'una maniobra borgiana que buscava desviar l'atenció cap aquests temes literaris, ja que no volia que es parlés de l'alegria puntual que va tenir per l'ascens al poder del militar.

No obstant això, a la premsa també es recollirà alguna ressenya de les obres de Borges. El 1985, Robert Saladrigas parla de *Los Conjurados* (1985), una obra composta per quaranta poemes i que va sortir a la llum als vuitanta-sis anys de l'argentí.⁷⁶ Segons el català, l'obra no devalua l'anterior, afirma que està a l'altura i alaba la figura de Borges constantment. Diu que no pot adoptar cap postura crítica sobre la seva obra. Una altra ressenya feta per Saladrigas la trobem un any després. *Textos cautivos. Ensayos y reseñas en "El Hogar" (1936-39)* és un volum antològic portat a terme sota l'edició d'Enrique Sacerio-Garí y Emir Rodríguez Monegal i està format per articles que Borges publicava a la

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ R. SALADRIGAS, "Días de varia luz. Los últimos espejos borgianos" [en línia]. *La Vanguardia*, 1985, p.37<<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1985/06/27/pagina-37/32859241/pdf.html>> [Consulta: 13 maig 2017].

revista El Hogar de Buenos Aires.⁷⁷ Hi ressenyava llibres, parlava d'autors i notícies de la vida literària. Segons Saladrigas, aquests articles primerencs podrien passar per menors en la bibliografia de l'argentiní. No obstant això, s'hi podia veure el joc intertextual que sempre havia practicat.⁷⁸ Una altra de les ressenyes sobre Borges la trobem el 1976. Aquesta és una mica peculiar. La duu a terme també a La Vanguardia l'escriptor i dramaturg català Àngel Carmona Ristol sobre Otras inquisiciones (1952).⁷⁹ Diu que Borges fa meravellosament de crític en aquesta obra, en la qual esbossa diversos temes com ara el de la càbala, els gnòstics, i ressalta una virtut de la seva literatura: és frívola i alhora transcendent.

L'argentiní fins i tot apareix en l'apartat d'entreteniments del diari, el trobem en la secció dels passatemps. Màrius Serra, que col·labora en aquesta secció de *La Vanguardia* des de fa més de vint anys, el col·loca en els mots encreuats en reiterades ocasions: l'11 de maig del 1991,⁸⁰ el 8 d'octubre del mateix any,⁸¹ el 21 d'abril del 1992⁸² i el 31 de desembre del 1995.⁸³ M'ha semblat que fora de l'anècdota és interessant, perquè en Màrius Serra suposava que el lector era capaç de descobrir que es referia a Borges.

Com a curiositat, el març del 1998 es produeix un rebombori a la premsa que prové de l'altra banda de l'Atlàntic, passa per Sevilla i arriba a Barcelona. La cronologia és la que segueix. L'1 de març apareix publicat un text que

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*. He trobat interessant assenyalar aquest fet perquè en el capítol 5 veurem com es manifesten aquestes relacions intertextuals de Borges amb autors catalans, el cas més clar el trobarem concretament en l'apartat 5.2 amb Baltasar Porcel.

⁷⁹ À. CARMONA, "Crítica de la crítica. El clarivident Borges" [en línia]. *La Vanguardia Española*, 1976, p. 50 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1976/05/27/LVG19760527-050.pdf>> [Consulta: 13 maig 2017].

⁸⁰ M. SERRA, "Els mots encreuats" [en línia]. *La Vanguardia*, 1991, p. 11 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1991/05/11/pagina11/33479390/pdf.html>> [Consulta: 14 maig 2017].

⁸¹ M. SERRA, "Els mots encreuats" [en línia]. *La Vanguardia*, 1991, p. 11 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1991/10/08/pagina11/33500892/pdf.html>> [Consulta: 14 maig 2017].

⁸² M. SERRA, "Els mots encreuats" [en línia]. *La Vanguardia*, 1992, p. 11 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1992/04/21/pagina11/33511304/pdf.html>> [Consulta: 14 maig 2017].

⁸³ M. SERRA, "Els mots encreuats" [en línia]. *La Vanguardia*, 1995, p. 15 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1995/12/31/pagina15/33839383/pdf.html>> [Consulta: 14 maig 2017].

suposadament és de Borges, però que no havia aparegut en cap de les seves obres, en el qual l'autor parla com si fos ell i es penedeix de moltes de les seves actuacions en vida.⁸⁴ El 8 de març els lectors s'interessen per l'autoria d'aquest text, ja que dubten que sigui d'ell, la polèmica arriba a ser força aferrissada i els responsables de la secció «Abierto en Domingo» de *La Vanguardia*, Ima Sanchís i Lluís Amiguet, publiquen un article per tal de donar explicacions. Diuen que qui hagi escrit el text apòcrif certament té un estil molt similar al de Borges, i expliquen com els va arribar aquest text des de l'Uruguai. El cert és que el text va despertar polèmica a tot arreu; a Barcelona, una coneguda firma publicitària va fer servir algunes de les frases que componien el text. Veiem en aquesta anècdota com un text suposadament de Borges provoca un gran renou.⁸⁵

La premsa també s'encarrega de recollir la visita de Jorge Luis Borges a Catalunya, el 25 d'abril del 1980, per donar una conferència a la Universitat de Barcelona, a l'Aula Magna.⁸⁶ S'hi relata que l'acte era a les 19 h i que hi havia molta gent, la gran majoria de la qual eren joves interessats a escoltar l'argentiní. La crònica dels fets ens diu que una de les preguntes que li van formular va ser si tenia coneixement d'algun escriptor català, ell va disculpar-se i va dir que només coneixia Ramon Llull. Concretament, relata que algú del públic li va demanar l'opinió sobre la literatura catalana. Ell es va confessar força ignorant del tema, però va destacar la figura de «Raimundo Lulio, y si es catalán les felicito efusivamente». La premsa diu que «su obra no era ajena al público catalán, entre el cual cuenta con innumerables seguidores».⁸⁷

⁸⁴ J.L.BORGES, “¿Qué haría si pudiera volver a vivir?” [en línia]. *La Vanguardia*, 1998, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1998/03/01/REV19980301-015.pdf>> [Consulta: 17 maig 2017].

⁸⁵ I.SANCHÍS – L.I. AMIGUET, “El misterio del texto ¿de Borges?” [en línia]. *La Vanguardia*, 1998, p. 17 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1998/03/08/REV19980308-017.pdf>> [Consulta: 17 maig 2017].

⁸⁶ Aquí podem veure que un dia abans la premsa anunciava l'acte, donava indicacions sobre on i quan es duia a terme i sobre qui hi intervindria. “Hoy, Jorge Luis Borges, en el Aula Magna de la Universidad de Barcelona a las 7 de la tarde” [en línia]. *La Vanguardia*, 1980, p.6 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1980/04/26/pagina-6/32905640/pdf.html>> [Consulta: 18 juny 2017].

⁸⁷ L. FOIX, “Jorge Luis Borges, en Barcelona. «No sé quién soy. Posiblemente una ilusión creada por la generosidad de ustedes». El ilustre escritor argentino celebró una “tertulia” en la Universidad Central”

Borges tornarà a visitar Barcelona el 1985 amb motiu de la festa del llibre.⁸⁸ Aprofiten per retre-li homenatge. La premsa relata la seva arribada ja el 5 de juny.⁸⁹

1.4. Recitals i conferències

M'ha semblat interessant incloure en aquest apartat el reflex de Borges a partir d'una altra mirada, en aquest cas, la que els intel·lectuals catalans en proposaven a la premsa.

L'Ernest Lluch va fer unes declaracions a la ràdio en les quals deia que l'esquerra era de Borges. Arran d'aquesta afirmació, vaig decidir buscar més pistes que em confirmessin l'admiració del polític vers Borges, i no me n'han faltat proves. L'agost del 1994 fa una petita menció d'una frase de Borges.⁹⁰ Posteriorment, el 1996 menciona un poema de Borges «Otro baile, el del cuchillo», que li serveix d'exemple per continuar reforçant el seu argument.⁹¹ El 1998 trobem tres articles a la premsa. En el primer, durant el juliol, veiem un clar senyal paratextual en el títol «La torre de Babel del segle XVIII».⁹² A més a més, finalitza el text dient «Alguns, els que em tinguin més ben considerat, es pensaran que m'ho he inventat per parlar de la Babel contemporània: tan de bo

[en línia]. *La Vanguardia*, 1980, p. 19 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1980/04/27/pagina-19/32906183/pdf.html>> [Consulta: 17 maig 2017].

⁸⁸ J.M. PUIG, “Un gran festival poético acompañará este año la Feria del Libro de Barcelona” [en línia]. *La Vanguardia*, 1985, p. 39 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1985/05/30/LVG19850530-039.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017]. Hi podem llegir: «Se espera que acuda Borges, que estará en Barcelona en estas fechas por mediación de una editorial».

⁸⁹ C. NOGUEIRA, “El escritor argentino participará en las ferias del libro de Madrid y Barcelona. Borges: «Trato de poblar la soledad con sueños literarios; algunos se escriben, muchos se pierden»” [en línia]. *La Vanguardia*, 1985, p.55 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1985/06/02/LVG19850602-055.pdf>> [Consulta: 17 maig 2017].

⁹⁰ E. LLUCH, “República y Estatuto catalán” [en línia]. *La Vanguardia*, 1994, p. 11 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE02/PUB/1994/08/11/LVG19940811-011.pdf>> [Consulta: 18 maig 2017]. «“¿Para qué traer hasta aquí destinos ya muertos?”, se preguntaba por la misma razón Jorge Luis Borges». Veiem que fa servir una frase d'un text de Borges. És una referència mínima, sí, però les pròximes no ho seran tant i de totes maneres la citació és, segons Gérard Genette en la seva obra *Palimpsestos, literatura en segundo grado* (1989), un element de la intertextualitat.

⁹¹ E. LLUCH, “Los amantes bilingües” [en línia]. *La Vanguardia*, 1996, p. 19 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1996/10/31/LVG19961031-019.pdf>> [Consulta: 18 maig 2017].

⁹² E. LLUCH, “La torre de Babel del segle XVIII”. *Serra d'Or*, 463-464, 1998, p. 37.

tingués tanta imaginació! En tot cas soc un Pierre Menard».⁹³ Durant el mes d'octubre del mateix any torna a fer un paratext en el títol «“Botiflers” y torre de Babel».⁹⁴ Hi diu que ja no és Pierre Menard i ens torna a citar un altre fragment de l'argentí. Finalment, en l'última al·lusió que hem trobat a la premsa, del 15 d'octubre, torna a citar la torre de Babel.⁹⁵ Aquesta repetició ens fa veure que és l'element borgià que més interessa a Lluç. La Fundació del polític socialista català ha anat celebrant periòdics homenatges a Borges, com veurem en el pròxim apartat.

Qui també ha begut de Borges per bastir la seva narrativa és Baltasar Porcel. En les columnes que veurem tot seguit el mallorquí relata experiències personals que s'han enriquit o han arribat a un moment proper a l'èxtasi mitjançant el record de Borges. Veiem així com li serveix per enriquir-se personalment. Apareix per primera vegada el 1974, a *La Vanguardia*, el conte de la «Reivindicació de la vídua Txing». Posteriorment, Porcel el publicarà a la revista *Destino* (en dues parts) i més tard l'inclourà i donarà nom al recull *Reivindicació de la vídua Txing i altres relats*. El lector podrà consultar aquesta informació en un apartat posterior d'aquest treball (5.2). A continuació recolliré alguna de les columnes de Porcel que tracten de Borges.

La primera la trobem el gener del 1978.⁹⁶ El mallorquí ha anat a Roma i explica que gràcies a Borges ha sentit la felicitat. El 23 de maig del 1980 escriu una columna sobre Carpentier, on diu que Borges li interessa i, en canvi, Neruda

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ E.LLUÇ, “«Botiflers» y torre de Babel” [en línia]. *La Vanguardia*, 1998, p. 31 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1998/10/01/LVG19981001-031.pdf>> [Consulta: 21 maig 2017].

⁹⁵ E.LLUÇ, “Ustedes son formidables” [en línia]. *La Vanguardia*, 1998, p.33 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1998/10/15/LVG19981015-033.pdf>> [Consulta: 21 maig 2017]. Ens diu «Si yo tuviera la capacidad fabulatoria de Jorge Luis Borges, de Julio Cortázar o Joan Perucho me hubiera inventado los retazos del sermón y el nombre de la fundación e incluso el de la torre de Babel, pero desprovisto de tal condición les puedo asegurar que todo es literalmente cierto».

⁹⁶ B. PORCEL, “Horas y sombras. Heráclito en San Pedro” [en línia]. *La Vanguardia*, 1978, p. 3 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1978/01/13/pagina-5/33760330/pdf.html>> [Consulta: 27 maig 2017].

i els seus poemes d'amor, no.⁹⁷ A les columnes del 31 de maig del 1981⁹⁸ o del 23 de setembre del 1983,⁹⁹ en les quals veiem que s'identifica fins i tot amb l'argentí per la passió que els uneix a ambdós pels llibres, sentim l'agonia per no poder llegir tot el que desitja. El 2 de desembre del 1983 fa una simple menció de Borges.¹⁰⁰ El 21 de juny del 1986, després de la mort de Borges, n'explica la trajectòria i fa un judici sobre com se l'ha valorat en vida.¹⁰¹ El 14 de desembre de 1990, Porcel parla del Nobel i de per què no se li va donar a Borges malgrat ser un bon escriptor.¹⁰² Ja el 2007 escriu una columna sencera trufada del nom de l'escriptor en la qual en lloa l'agudesca com a persona i escriptor.¹⁰³

A continuació vull mostrar la visió de dos escriptors per mitjà de les entrevistes que la premsa els fa.

D'una banda, Joan Perucho, qui ha parlat sobre Borges en un gran nombre d'entrevistes. Avancem que el novel·lista català deixa clar en totes elles que la seva literatura, tot i ser de ficció, no s'ha vist influenciada per la de l'argentí.¹⁰⁴ El 1981 dirà: «Borges no me ha influido. Cuando empecé a escribir aún no lo había leído, luego le fui descubriendo, antes de que aquí se valorara.

⁹⁷ B. PORCEL, "París, los libros y los muertos (y III). Carpentier, en imágenes" [en línia]. *La Vanguardia*, 1980, p. 5 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1980/05/23/LVG19800523-005.pdf>> [Consulta: 29 maig 2017].

⁹⁸ B. PORCEL, "La viga maestra" [en línia]. *La Vanguardia*, 1981, p.10 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1981/05/31/LVG19810531-010.pdf>> [Consulta: 29 maig 2017].

⁹⁹ B. PORCEL, "Divagaciones librescas" [en línia]. *La Vanguardia*, 1983, p.7 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1983/09/23/LVG19830923-007.pdf>> [Consulta: 29 maig 2017]. «Pero mi preocupación no viene de lo disperso. Uno se acostumbra a todo, y en especial al principio de la relatividad y las contradicciones en las personas y las cosas. La inquietud me nace de aquello de que habla Jorge Luis Borges en varios poemas —me gustan sus versos, cincelada claridad y rima—: el libro, los libros, que yacen en los estantes y que ya no podré leer».

¹⁰⁰ B. PORCEL, "Misterios de París" [en línia]. *La Vanguardia*, 1983, p.5 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1983/12/02/LVG19831202-005.pdf>> [Consulta: 29 maig 2017].

¹⁰¹ B. PORCEL, "El péndulo" [en línia]. *La Vanguardia*, 1986, p.8 <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1986/06/21/pagina-6/32887476/pdf.html>> [Consulta: 24 abril 2017].

¹⁰² B. PORCEL, "Nobel y política" [en línia]. *La Vanguardia*, 1990, p.23 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1990/10/14/LVG19901014-023.pdf>> [Consulta: 1 juny 2017].

¹⁰³ B. PORCEL, "Lucidez y mala baba" [en línia]. *La Vanguardia*, 2007, p. 27 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2007/04/23/LVG200704230271LB.pdf>> [Consulta: 1 juny 2017].

¹⁰⁴ J. MARCO, "Juan Perucho, las «Historias secretas de balnearios» y la literatura de imaginación" [en línia]. *La Vanguardia*, 1972, p. 51 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1972/11/09/LVG19721109-051.pdf>> [Consulta: 1 juny 2017].

Soy consciente de su importancia pero, para mi gusto, le falta algo, es demasiado frío».¹⁰⁵ El 1999 dirà: «[...] naturalmente, me leí todo Borges y todas las entrevistas que le hacían recogidas en libro. Tengo las primeras ediciones que vinieron de la editorial Emecé, importadas a España. Noté que todo el mundo hablaba del Borges cuentista y fabulador (de una fría y marmórea perfección formal), pero no se acordaban de su inmensa dimensión como poeta».¹⁰⁶

De l'altra, qui ja ha aparegut en aquest treball, afirmant que sí que s'ha vist influenciat per Borges, Robert Saldrigas.¹⁰⁷ En el seu cas trobem una entrevista a *La Vanguardia* en la qual l'escriptor català explica que en el seu llibre *L'altre* hi ha una clara referència a aquesta influència:

«Abre su libro con una cita de Borges: «Al otro, a Borges, es a quien le ocurren las cosas». ¿Se inspiró en él para escribir sobre la dualidad del hombre?

Su relato *Borges y yo* es un referente, claro. La dualidad está en todos nosotros. Es la del ángel y el demonio, de Jekyll y Hyde. Unos te tienen por buena persona y otros por mala. Y no siempre actúas en la misma faceta».

També Sergi Pàmies parla de Borges per explicar les dues opcions amb què compta un escriptor de contes quan li demanen quins autors li agraden.¹⁰⁸ Segons ell, o bé cal recórrer al cànon i així esmentar Borges, Txèkhov o Kafka; o bé cal fer esment dels contistes que perduren en la teva memòria. Una idea similar i pròxima en el temps la podem trobar en Quim Monzó, el qual, arran de la polèmica frase d'un escriptor nord-americà que afirma que els escriptors

¹⁰⁵ A. MUNNE, "Joan Perucho entre el misterio y la cultura" [en línia]. *La Vanguardia*, 1981, p. 41 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1981/05/13/LVG19810513-041.pdf>> [Consulta: 1 juny 2017].

¹⁰⁶ J. PERUCHO, "Hacia el pasado" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/08/04/LVG19990804-015.pdf>> [Consulta: 3 juny 2017]. És un article d'opinió de Joan Perucho en el qual dedica gairebé una pàgina a parlar de Borges, de la seva vida personal, dels seus llibres, títol per títol; és interessant perquè segueix una història cronològica de les obres de l'argentí.

¹⁰⁷ R.M. PIÑOL, "Reflejo los fantasmas del hombre moderno. Robert Saldrigas, que publica la novela «L'altre»" [en línia]. *La Vanguardia*, 2008, p. 36 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2008/05/21/LVG200805210361LB.pdf>> [Consulta: 3 juny 2017].

¹⁰⁸ S. PÀMIES, "Krzyzanowski" [en línia]. *La Vanguardia*, 2009, p. 37 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2009/12/11/LVG200912110371LB.pdf>> [Consulta: 3 juny 2017].

joves —estatunidencs— han volgut ser Borges, diu que potser sí que alguns l'admiren, però se'l nota molest i crític amb el món de les influències. Dirà:

«Esa es su visión sesgada, para defender su opción literaria. Pero sí tiene razón cuando dice que a muchos les iría bien embarrar sus manos en la vida cotidiana. Eso es una evidencia, en Estados Unidos y en Gratallops. Basta girar la vista alrededor para ver la de escritores que se mueven exclusivamente en una torre de cristal habitada solo por escritores y referencias literarias.»¹⁰⁹

He inclòs en aquest apartat assajos de Lluís Muntada, que no només apareixerà en aquest bloc, sinó també en el posterior, ja que farà una tesi sobre Jorge Luis Borges. Paral·lelament també publica articles a *El Punt Avui* que arribaran al gran públic i en algun dels quals esmenta Borges. Una citació literal de Borges per part de Muntada la podem trobar ja el 2012 en un text que parla de la política catalana, «El barroc de Duran i Lleida», i que comença així: «“El barroc és aquell estil artístic que llinda amb la seva pròpia caricatura”, va dir Jorge Luis Borges».¹¹⁰ Aquesta frase que ha extret del pròleg de *Historia de la infamia universal* li serveix per construir el text. Un altre cas el trobem el 23 d'agost del 2014, en un article en el qual ens relata que nou anys després de la mort de Borges, aquest se li va manifestar en somnis, perquè una persona com ell «no exigeix explicacions metòdiques per justificar les intromissions de la màgia en la realitat».¹¹¹ Aquesta aparició li va recomanar un llibre, les *Bucòliques* de Virgili. Utilitza Borges per fer el seu text, com ja havia fet el 6 d'octubre del

¹⁰⁹ Q. MONZÓ, “Impasibilidad del periodismo, nuevo o viejo” [en línia]. *La Vanguardia*, 2008, p. 20 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2008/05/07/LVG200805070201LB.pdf>> [Consulta: 2 juny 2017].

¹¹⁰ LI. MUNTADA, “El barroc de Duran i Lleida” [en línia]. *El Punt Avui*, 2012, <<http://www.elpuntavui.cat/opinio/article/8-articles/604533-el-barroc-de-duran-i-lleida.html>> [Consulta: 2 juny 2017].

¹¹¹ LI. MUNTADA, “Llibres vitals (2)” [en línia]. *El Punt Avui*, 2014, <<http://www.elpuntavui.cat/opinio/article/8-articles/770054-llibres-vitals-2.html>> [Consulta: 2 juny 2017].

2013, en un article en què parla del sistema i explica què entén Borges per sistema.¹¹²

1.5. Biblioteques, cursos, presència en els mitjans de comunicació i altres arts

Jorge Luis Borges mor a Ginebra el 14 de juny del 1986. Com és habitual en aquests casos, la premsa relata els fets. El 15 de juny se'n relata la mort,¹¹³ el 16, el funeral,¹¹⁴ i els dies que segueixen es dedicaran pàgines íntegres de *La Vanguardia* a parlar de la seva figura.

A partir d'aquí se li comencen a dedicar una sèrie d'honorances en tots els àmbits culturals: recitals, conferències pòstumes, la biblioteca, cursos, programes de televisió i de ràdio... En aquest apartat veurem en quins llocs li reten homenatge.

A Barcelona, el desembre del mateix any de la seva mort, el 1986, a la Sala Villarroel, Santiago Forn va recitar Borges, juntament amb Miquel Martí i Pol.¹¹⁵ Borges apareix en un altre recital de poesia, en aquest cas el juliol del 1993, en una de les activitats del festival del Grec de Barcelona, que consistirà en un recital de poesia al Mercat de les Flors sobre poemes de l'argentiní.¹¹⁶ El desembre del 1996 es llegeix un poema de Borges per clausurar l'acte

¹¹² LI. MUNTADA, "El sistema" [en línia]. *El Punt Avui*, 2013, <<http://www.elpuntavui.cat/opinio/article/8-articles/682465-el-sistema.html>> [Consulta: 2 juny 2017].

¹¹³ N. CATELLI, "Jorge Luis Borges murió ayer en Ginebra" [en línia]. *La Vanguardia*, 1986, p. 29 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1986/06/15/LVG19860615-029.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹¹⁴ Agencias, "Pesar en todo el mundo por la desaparición de Borges" [en línia]. *La Vanguardia*, 1986, p. 6 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1986/06/16/LVG19860616-006.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹¹⁵ Sense autor, "Recitales de poesía moderna en la Sala Villarroel" [en línia]. *La Vanguardia*, 1986, p.39 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1986/12/03/LVG19861203-039.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹¹⁶ Redacción, "Juan Echanove, en el Grec'93 con textos de Lorca y Borges" [en línia]. *La Vanguardia*, 1993, p.37 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1993/06/12/LVG19930612-037.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

d'inauguració de la biblioteca de la Universitat Politècnica de Barcelona.¹¹⁷ El 1999 és el centenari del naixement de Borges. Per aquest motiu, a Tàrrrega, el febrer del 1999, es duu a terme una exposició sobre Borges, en la qual un dels actes, que se celebra a la Biblioteca Central Comarcal, és llegir un seguit de poemes de l'autor.¹¹⁸ Aquest mateix any del centenari del naixement de Borges, a Vilassar de Mar, al Museu de la Marina, es llegeixen, també, poemes de Borges.¹¹⁹ El 2003, en el Festival de Parellada, es fa un recital i Borges és el protagonista d'una de les jornades.¹²⁰ Un any més tard, la Fundació Romea té previst, amb l'entrada del nou curs, el setembre, llegir contes de Borges, i ho anuncien a la premsa.¹²¹ El 2009 se celebra un concert de Carles Guinovart a La Pedrera, en el qual es reinterpreta *El Aleph* de Borges.¹²² El 9 de juny del 2011 María Kodama participa en una tertúlia, amb Jorge Edwards, per parlar de Borges i Neruda. L'activitat va tenir lloc a la Casa Amèrica.¹²³

¹¹⁷ J. PLAYÀ, "La Universitat Politècnica inaugura en Barcelona una biblioteca con casi mil plazas" [en línia]. *La Vanguardia*, 1996, p.27 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1996/12/20/LVG19961220-027.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹¹⁸ Sense autor, "Tàrrrega (Urgell). Poesía. Santiago Forn Ramos recitará poemas de Miquel Martí Pol, Jorge Luis Borges, Pablo Neruda y León Felipe. Biblioteca Central Comarcal (20.30 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/02/19/BAR19990219-015.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017]. En l'agenda dels actes culturals que es duen a terme a Catalunya deixen constància de l'exposició basada en l'obra de Borges que es fa a La Biblioteca Central Comarcal, fins al 12 d'abril, patrocinada per la Fundació "la Caixa".

¹¹⁹ Sense autor, "Vilassar de Mar (Maresme). Borges, poemas gravats. Conmemoración del centenario del nacimiento del escritor Jorge Luis Borges, a cargo del artista argentino Raul Capitaní. Museu de la Marina. Eduard Ferrés, s/n (20.00 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/12/03/BAR19991203-015.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²⁰ A. F. SANDOVAL, "Hanna Schygulla lleva a Peralada el tango y la poesía de Borges" [en línia]. *La Vanguardia*, 2003, p.36 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/2003/07/27/LVG200307270361LB.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²¹ S. FONDEVILA, "Josep Maria Pou abrió con éxito. «Contes i poemes del Romea»" [en línia]. *La Vanguardia*, 2004, p. 32 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2004/04/07/LVG200404070321LB.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²² Sense autor, "La Pedrera acoge hoy (a partir de las 19.00 h) un concierto homenaje al compositor catalán Carles Guinovart, donde se interpretarán sus obras 'Duende', 'Cosmogonia', 'Fuga de la Suite *Ole Bull*' y 'El Aleph', sobre la obra homónima de Jorge Luis Borges" [en línia]. *La Vanguardia*, 2009, p. 39 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2009/04/27/LVG200904270391LB.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²³ Sense autor, "Borges i Neruda. La fascinació per Orient. Tertúlia entre María Kodama, vídua de Borges, i Jorge Edwards, premi Cervantes de Literatura i ambaixador de Xile a París" [en línia]. *La Vanguardia*, 2011, p. 38 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2011/06/09/LVG201106090381LC.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

Arran de la mort de Borges, trobem un gran nombre de conferències que es dediquen a explicar a l'audiència aspectes de la literatura borgiana. La majoria en proporcionen una imatge molt general. Un any després de la seva mort, la tardor del 1987, a Mallorca, es duu a terme un cicle sobre ell, que inclou tres conferències titulades «Borges universal», «Borges y la literatura fantástica» i «El mito de Borges».¹²⁴ Els encarregats d'organitzar aquest acte van ser les llibreries Catalana i Católica. A Barcelona, el 6 d'abril del 1988, de la mà del vicepresident de l'Institut d'Humanitats de Barcelona, té lloc una conferència sota el títol «Lliçons de literatura universal, sèrie moderna», en la qual es parla de Borges.¹²⁵ Aquest mateix any se li ret homenatge a Barcelona també en nom del seu país natal. El 14 de juny el cònsol d'Argentina a Barcelona, Ricardo Aduriz, pronuncia una conferència sobre Borges a l'Institut Català de Cooperació Iberoamericana.¹²⁶ Les conferències començaran a ser freqüents. El 4 de març del 1992, Jordi Llovet en realitza una titulada «Jorge Luis Borges: Ficciones» en el marc de la Casa de la Caritat de Barcelona.¹²⁷ L'agost del 1997 es va organitzar un cicle de conferències al Museu de Girona sobre «La sombra de Borges».¹²⁸

¹²⁴ J. J. PONS, "María Kodama participará en Menorca en un ciclo sobre Borges" [en línia]. *La Vanguardia*, 1987, p. 23 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1987/10/26/LVG19871026-023.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²⁵ Sense autor, "Conferencias. Jorge Luis Borges. Disertación a cargo de Lluís Izquierdo, vicepresidente del Institut d'Humanitats de Barcelona. Sesión de clausura del ciclo «Lliçons de literatura universal, sèrie moderna». Entrada: 200 pesetas; jubilados: entrada libre. Auditori del Casal del Metge. Via Laietana, 31 (17 horas)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1988, p. 59 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1988/04/06/LVG19880406-059.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²⁶ Sense autor, "Conferencias. El cònsul general de Argentina en Barcelona, Ricardo Aduriz, pronuncia hoy una conferencia sobre «Temas españoles en la poesía de Jorge Luis Borges», en un acto en el que se rendirá homenaje al notable escritor fallecido. A las 19 h. en el Institut Català de Cooperació Iberoamericana (Buenos Aires, número 21, 8.º)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1988, p.95 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1988/06/14/LVG19880614-095.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²⁷ Sense autor, "Conferencias. Literatura. 17 h.: «Swift: els viatges de Gulliver». Arancha Usandizaga. 19 h.: «Jorge Luis Borges: Ficciones». Jordi Llovet. Casa de Caritat. Valldonzella, 19. Entrada: 500 pesetas. Jubilados: gratis" [en línia], *La Vanguardia*, 1992, p. 9 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1992/03/04/REV19920304-009.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017].

¹²⁸ Sense autor, "«La sombra de Borges» llega a Girona" [en línia]. *La Vanguardia*, 1997, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1997/08/20/VAS19970820-015.pdf>> [Consulta: 15 juny 2017]. És una activitat que compagina totes les arts. Hi llegim: «En el ciclo "Les nits al museu", el Museu d'Art de Girona ofereix esta noche la obra "La sombra de Borges". Este espectáculo fusiona diferentes disciplinas (danza, teatro y música tradicional) a partir de una conferencia sobre la

L'any 1998 arrenquen les commemoracions, ja que el 1999 és el centenari del naixement de Borges i els àmbits culturals catalans se n'ocuparan. L'octubre, a Sant Feliu de Guíxols, se li ret un homenatge que, segons les seves paraules, vol contribuir a la comprensió i a la difusió de l'obra de l'autor.¹²⁹ Altrament, l'àmbit universitari també va trobar important difondre Borges i el novembre del 1998 va començar, a la Universitat Rovira i Virgili, un simposi sobre la figura de l'argentí que s'estendrà de la universitat de Tarragona a la de Lleida. Ens ha semblat interessant reproduir un tros de l'entrevista que li fan a Manuel Fuentes, coordinador del simposi, ja que explica que el centenari del naixement de Borges és només un pretext per poder parlar d'una figura tan important:

«—¿Hace falta que se celebre una efeméride para estudiar una figura literaria?

—No, no hace falta, y en el caso de Borges, menos. Para estudiar a este escritor no hacen falta excusas, pero pienso que es conveniente y bueno que se aprovechen las celebraciones para realizar estas actividades.

—¿Por qué un simposio ahora y en Tarragona y Lleida?

—Francisco Tovar (el coordinador de la Universitat de Lleida) y yo nos conocimos en un congreso y pensamos que estaría bien hacer algo de este tipo a un año del centenario de su nacimiento, y además colaborando las dos universidades, algo no muy usual.

—¿Con qué objetivo?

—La literatura de Borges es la metáfora de la literatura. El simposio se organiza como una reflexión más sobre parte de su obra. En

ceguera y diversos poemas del autor argentino. Intervienen los actores Cristina Cervià y Eduard Teixidó, con la colaboración de Ignasi Esteve. La música es del grupo Sol de Nit. La obra es una reflexión lúcida y optimista sobre la propia ceguera de Borges, que es transportada a un estadio superior de su creación”.

¹²⁹ Redacción, “Homenaje a Borges en la biblioteca pública” [en línia]. *La Vanguardia*, 1998, p. 5 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1998/10/21/GIR19981021-005.pdf>>

[Consulta: 15 juny 2017]. Hi llegim: «La biblioteca municipal de Sant Feliu de Guíxols rindió ayer homenaje al escritor argentino Jorge Luis Borges, mediante el espectáculo “La sombra de Borges”, protagonizado por la actriz Cristina Cervià y el bailarín Eduard Teixidor. La representación se enmarcó dentro del ciclo “Temps de poetes”, que la red de bibliotecas de la fundación “la Caixa” ofrece a las bibliotecas públicas de Cataluña. “La sombra de Borges” combina poesía, música y danza, y parte de fragmentos de poemas que tratan de la ceguera propia o de los otros, El próximo año se cumple el centenario del nacimiento de Borges, por lo que los responsables de la biblioteca de Sant Feliu quisieron acercar ayer su poesía al público, según manifestaron, “estimulando su lectura y ofreciendo al texto literario un soporte dramático, musical y escenográfico”. Según los mismos responsables, lo que proponen es una forma de “ampliar el alcance de Borges y contribuir a su comprensión”».

ese sentido, profundizaremos y desarrollaremos hipótesis, revisaremos otras...

—¿Borges, escritor argentino o inglés?

—Borges, escritor universal.

—¿Por esa razón hay ponentes de diferentes países?

—Seguramente. Hay gente de Tarragona, de Sevilla, de Lleida, de Argentina, de Madrid, de Zaragoza, de Francia...»¹³⁰

A la zona del litoral, a Arenys de Mar, el març del 1999, s'organitza també una conferència dedicada a Borges.¹³¹ Un mes més tard, l'abril del mateix any, a Barcelona, Mercedes Serna, al Centre Cívic de Can Basté, farà una altra conferència sobre l'escriptor.¹³² El 21 d'abril, a l'Ateneu Barcelonès, es portarà a terme una conferència a càrrec d'Eduardo Paradot, director de la biblioteca Borgeana.¹³³ El 13 de maig del 1999 es farà, a Barcelona, una ruta poètica a partir de l'obra de Borges.¹³⁴

Uns dies més tard, el 17 de maig, es parlarà de la vida de Borges al Centre Cívic Pati Llimona.¹³⁵ El 26 de novembre del 1999, en el marc de la festa major

¹³⁰ S. SANS, "Manuel Fuentes. Coordinador del Simposio Internacional de Borges" [en línia]. *La Vanguardia*. 1998, p. 2 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1998/11/10/TAR19981110-002.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³¹ Sense autor, "Arenys de Mar (Maresme). Jorge Luis Borges / Buenos Aires 1899 - Ginebra 1986 / realitat + ficció = poesia. Conferencia a cargo de Gabriel Bou. Durante el acte Carme Castellanos interpretará algunos tangos. Biblioteca Pare Fidel Fita (20.00 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/03/12/TAR19990312-015.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³² Sense autor, "Conferencias y debates. Les ficcions de Borges. Conferencia a cargo de Mercedes Serna. Centre Cívic Can Basté. P.º Fabra i Puig, 274 (19.30 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/04/13/BAR19990413-015.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³³ Sense autor, "Conferencias y debates. Borges, lectura y lectores fantásticos. Conferencia a cargo de Eduardo Paradot, director de la biblioteca Borgeana. Ateneu Barcelonès. Canuda, 6 (19.30 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p.15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/04/21/BAR19990421-015.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³⁴ Sense autor, "Varios. Barcelona Poesia. Set dies de poesia a la ciutat. Itinerario poético por Barcelona a partir de la obra de Borges a cargo de Clara Camps y Fanny Arambilet como guías, y el actor Francesc Galcerán (inscripciones: 93-319-60-69. Hoy y mañana, 19.00 h; sábado, 10.30 y 12.30 y lunes, 19.00 h. Precio 500 pesetas)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p.15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/05/13/BAR19990513-015.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³⁵ Sense autor, "La vida de Jorge Luis Borges. Presentación de este libro de James Woodall. Centre Cívic Pati Llimona. Regomir, 3 (19.30 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 11 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/05/17/BAR19990517-011.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

de Sant Andreu de la Barca, es farà una conferència sobre Borges.¹³⁶ A la zona del Vallès Occidental, a Sabadell, el 2 de desembre del 1999, al Centre Cívic de Gràcia es fa una conferència titulada: «Una vida para Jorge Luis Borges».¹³⁷ El 2004, al ICCI, a Barcelona, es projecta l'entrevista que Joaquín Soler Serrano li va fer a l'argentí en el programa televisiu dels anys setanta *A Fondo*. Després, Marieta Gargataglia presenta l'acte.¹³⁸

A la biblioteca de Montbau, el 28 d'abril del 2004, parlen de Borges i de Bioy Casares.¹³⁹ El maig del 2012, a la Biblioteca Ernest Lluch, a Girona, es fa una xerrada sobre el llibre *Ficciones*, a càrrec de Blai Gasull.¹⁴⁰

D'altra banda, trobem diversos cursos sobre ell o una part del temari dels quals gira al voltant de la seva figura. És el cas del curs d'estiu que es va dur a terme el juliol del 1989 a la Universitat de Girona sobre la traducció.¹⁴¹ Borges els serveix d'exemple sobre com millorar el text. El 2002 es tracta de Borges a un club de lectura del CCCB dirigit per Jordi Cerdà, l'objectiu del qual es

¹³⁶ Sense autor, "Sant Andreu de la B. (B. Llobr.). Fiesta Mayor. Comienzo de la fiesta con una conferencia coloquio sobre la figura del escritor Jorge Luis Borges (19.00 h) y un concierto del grupo de jazz Tresafinado (22.30 h). Centro cultural Aigüestoses" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/11/26/TAR19991126-015.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³⁷ Sense autor, "Sabadell (Vallès Occidental). Una vida para Jorge Luis Borges. Conferencia a cargo de Marcos Ricardo Barnatán, escritor. Centro Cívico de Gràcia. Plaza del Treball, 1 (19.30 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 1999, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/1999/12/02/TAR19991202-015.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³⁸ Sense autor, "A fondo. Proyección de la entrevista que Joaquín Soler Serrano efectuó a Jorge Luis Borges. Presenta Marieta Gargataglia, especialista en la obra de Borges. Gratuito. ICCI. Còrsega, 299, entresuelo (19.30 horas)" [en línia]. *La Vanguardia*, 2004, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2004/01/13/LVG200401130152VB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹³⁹ Sense autor, "Conferencias y debates. Jorge Luis Borges & Adolfo Bioy Casares: textos negros. Conferencia de Alfredo Álvarez, periodista y escritor. Biblioteca Montbau, Albert Pérez Baró. Àngel Marquès, 4-6 (19.00 horas)" [en línia]. *La Vanguardia*, 2004, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2004/04/28/LVG200404280152VT.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁴⁰ Sense autor, "Girona (Gironès). Club de lectura. En el marco de este club de lectura conducido por Blai Gasull, se debatirá sobre el libro *Ficciones*, de J. L. Borges. Biblioteca Ernest Lluch. Saragossa, 27 (21 horas). Inscripción gratuita" [en línia]. *La Vanguardia*, 2012, p. 38 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2012/05/28/LVG201205280381LB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁴¹ J.A. CARARACH, "Los laberintos de la traducción. Algunos temas para san Jerónimo" [en línia]. *La Vanguardia*, 1989, p. 50 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1989/07/18/LVG19890718-050.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

aprofundir en l'obra de l'argentí, ja que paral·lelament s'està portant a terme una exposició sobre la seva obra.¹⁴² De cursos que tractessin de Borges n'hi ha hagut nombrosos a l'Ateneu Barcelonès, institució catalana per excel·lència que en els seus cursos sobre escriptors inclou Borges en moltes ocasions.¹⁴³

A la televisió també se li dediquen emissions, com ara l'últim capítol del programa *Aleph* al canal 33 l'any 2000.¹⁴⁴ Així mateix, es recomana com a escriptor de qualitat en programes de la mateixa cadena el 2012.¹⁴⁵ Laura Borràs, per exemple, ens parla i recomana *El Aleph* en el programa *Els matins* el 17 de gener. Comenta que és un dels autors més influents del segle XXI. En aquest programa és presentat també com un exemple com a lector i parlen dels grans tòpics de Borges i de per què no va tenir el Nobel (esmenten algunes de les hipòtesis de caire polític que ja hem vist). El 23 d'octubre del 2009, a la televisió catalana, es fa el programa *Cànon lletres*, en el qual es parla de la vida de poesia de Borges.¹⁴⁶ Hi ha altres programes que el mencionen, es poden consultar a l'hemeroteca de TV3, però no els he destacat perquè no dediquen espais exclusius a l'autor, com sí que passa en aquests que he esmentat.¹⁴⁷

¹⁴² Sense autor, "Libros. La literatura Jorge Luis Borges. El Club de Lectura sobre el escritor hispanoamericano Jorge Luis Borges inicia unas sesiones encaminadas a profundizar en la obra de este autor, uno de los más brillantes e incisivos que ha tenido el siglo xx. Coordinado por el filólogo y colaborador del ciclo «L'aventura de llegir», Jordi Cerdà, se realiza con la colaboración del Pan Klub en el Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB). Montalegre, 5. Hoy, el miércoles y el jueves, a las 11.00 h)" [en línia]. *La Vanguardia*, 2002, p. 15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/2002/12/11/LVG200212110152VB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁴³ Si és d'interès, es pot consultar el seu lloc web, <http://www.ateneubcn.org>, en el qual hi ha constància d'aquests cursos.

¹⁴⁴ Sense autor, "21.20 Aleph (literatura). Último programa de la temporada. Hoy: «Jorge Luis Borges»" [en línia]. *La Vanguardia*, 2000, p. 8 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/2000/04/13/LVG20000413008VIB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁴⁵ "Un clàssic de Borges, la Moliner i uns molins de vent molestos", *Els matins* [en línia]. TV3, 2012, <<http://www.ccma.cat/tv3/alcarta/els-matins/un-classic-de-borges-la-moliner-i-uns-molins-de-vent-molestos/video/3905473>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁴⁶ Sense autor, "1.05 Cànon Lletres (literatura): Jorge Luis Borges: Una vida de poesia. (ST)" [en línia]. *La Vanguardia*, 2009, p. 14 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2009/10/23/LVG200910230142VB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁴⁷ En l'enllaç següent es poden consultar els programes en els quals apareix Borges, majoritàriament són programes de ràdio com *El Suplement* o *Les Mil i Una Nits*: http://www.ccma.cat/cercador/?items_pagina=15&profile=portalunic&text=jorge%20luis%20borges [Consultat: 9 novembre 2017].

A la ràdio també apareix, el 14 de setembre del 2014, en el programa *El suplement*. Es recomana el conte «La biblioteca de Babel» de Jorge Luis Borges i es llegeix un fragment del llibre *Borges oral*.¹⁴⁸

Les influències que Borges ha suscitat no han sigut només literàries, sinó que les arts escèniques, per exemple, també han donat vida als seus textos, o artistes plàstics han construït les seves obres a partir de les paraules de Borges. A continuació, resseguiré aquestes reinterpretacions de l'obra borgiana, que en moltes ocasions són homenatges.

El 1991 s'estrena una obra de teatre a partir d'un text de Borges, en aquest cas, al teatre de Sant Andreu (SAT).¹⁴⁹ El text que inspira l'obra és el conte «La rosa de Paracelso». Altrament, el juliol del 1991 es representa a Tàrrrega una obra que és també un text de Borges, titulada *Los habitantes de los espejos*.¹⁵⁰ El novembre del mateix any, el Paranimf de la Universitat de Barcelona acull l'obra de teatre *Profesoral*, d'Al Víctor, que es basa, també, en una obra de Borges.¹⁵¹

¹⁴⁸ «La literatura sobre els llibres i els llocs: les biblioteques i les llibreries», *El suplement* [en línia]. Catalunya Ràdio, 2014, <<http://www.ccma.cat/catradio/alacarta/el-suplement/la-literatura-sobre-els-llibres-i-els-llocs-les-biblioteques-i-les-llibreries/audio/839425>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁴⁹ T, SESÉ, ««El chal», un David Mamet con juegos de magia y olor a barraca de feria» [en línia]. *La Vanguardia*, 1991, p. 28 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1991/02/11/LVG19910211-028.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017]. A tall d'anècdota, la premsa explica que tot i que l'obra està representada en territori català, és en castellà, i que a causa d'això la Generalitat va negar la subvenció a la companyia teatral. Els dramaturgs diuen que la representen en castellà per la realitat bilingüe que es viu al país. M'ha semblat interessant destacar l'argument de la companyia teatral, ja que en aquest treball he vist que el bilingüisme de la societat catalana és una de les raons per les quals l'obra de Borges no està traduïda al català, excepte una obra, com ja veurem.

¹⁵⁰ EFE, «Teatro de Medianoche presenta un Borges en Tàrrrega» [en línia]. *La Vanguardia*, 1991, p. 32 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1991/07/24/LVG19910724-032.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017]. Hi podem llegir: «El grupo aragonés Teatro de Medianoche presentará el próximo día 26, en el ateneo de Tàrrrega, el texto de Jorge Luis Borges “Los habitantes de los espejos”. El montaje, un espectáculo esencialmente visual que recurre a la técnica de las sombras, se basa en una leyenda china recogida por Borges en el “Libro de los seres imaginarios”».

¹⁵¹ Sense autor, «Paranimf de la Universitat de Barcelona. Gran Via Corts Catalanes, 585. Metro: Universitat. III Festival de Tardor de Barcelona. Olimpíada Cultural. Barcelona'92. *Profesoral*. Textos de Camus, Stevenson, Borges, Nabokov, Darío, Tutti-frutti i sorpresa. Selecció, dramatúrgia i interpretació: Al Víctor. Espectacle en llengua castellana. Fins el 10 de novembre. Preu: 1.000. Preu especial per a estudiants universitaris: 700. Horari: de dimarts a diumenges, a les 20 h. Venda de localitats: a la mateixa sala des d'una hora abans de l'espectacle. Venda anticipada: al Centre d'Informació del Festival de Tardor situat a la Llibreria de la Ciutat Vella, Rambla, 81. Venda anticipada per telèfon amb tarja de crèdit al 219-46-26. Informació general del Festival: 210-72-28» [en línia]. *La Vanguardia*, 1991, p. 44 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE08/HEM/1991/11/01/LVG19911101-044.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

Una representació teatral amb un clar homenatge a Borges la trobem el juny del 1994,¹⁵² quan s'estrena al teatre Tantarantana l'obra *Adorado Borges*.¹⁵³ Quatre anys més tard, amb motiu del centenari del naixement de l'argentí, es reinterpreta al teatre de Salt l'obra *Alrededor de Borges*. Aquesta obra es torna a representar a Barcelona, al Teatre Condal, el març del 2002.¹⁵⁴ L'octubre del 2005, Vargas Llosa arriba a Barcelona i adopta el paper d'actor que recita poemes de Borges al teatre Romea. L'espectacle duu per títol *La verdad de las mentiras*.¹⁵⁵ El director en fou Joan Ollé. El novembre del 2005 es representa, al Teatre Lliure, l'obra *Borges + Goya*.¹⁵⁶ Un altre recital de poesia el trobem al Casino de Sant Andreu de la Barca el desembre del 2006, en el qual, juntament amb l'argentí, es parlarà de Federico García Lorca.¹⁵⁷ El juny del 2012, l'obra de Romina Paula *Fa una mica de soroll* es representa a la Sala Atrium de Barcelona.¹⁵⁸ L'autora diu que es va inspirar en el text «La intrusa» de Borges, però que la seva intenció és fer-li un homenatge.

En l'àmbit de la música clàssica en català també trobem homenatges a Borges. El primer l'he trobat tot consultant *L'univers estètic de Joaquim Homs (1906*

¹⁵² Sense autor, "Tantarantana Teatre (Tantarantana, 16. Tel. 319-41-58). Festival d'estiu de Barcelona GREC-94. Presenta: *Adorado Borges*, per Versus Teatre, del 29/6 al 10/7" [en línia]. *La Vanguardia*, 1994, p.44 <<http://hemerotecapaginas.lavanguardia.com/LVE02/PUB/1994/06/20/LVG19940620044.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁵³ S. FONDEVILA, "El Tantarantana abre la temporada con una obra de Mamet" [en línia]. *La Vanguardia*, 1994, p.46 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE02/PUB/1994/09/16/LVG19940916-046.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁵⁴ J.A BENACH, "Crítica de teatro. Luminosas sombras borgianas" [en línia]. *La Vanguardia*, 2002, p.47 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/2002/03/18/LVG20020318047LVB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁵⁵ S. FONDEVILA, "El escritor que cuenta cuentos" [en línia]. *La Vanguardia*, 2005, p. 41 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2005/10/06/LVG200510060411LB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁵⁶ J.A BENACH, "Crítica de teatro. Dos felices exabruptos" [en línia]. *La Vanguardia*, 2005, p. 46 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2005/11/26/LVG200511260461LB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁵⁷ Sense autor, "St. Andreu de la B. (B. Llobreg.) *Como hace tres mil años*. Espectáculo con poesia de Federico García Lorca y Jorge Luis Borges, entre otros, a cargo del actor argentino Héctor Alterio. 13 euros. Catalunya, 2 (19.00 horas)" [en línia]. *La Vanguardia*, 2006, p.15 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2006/12/03/LVG200612030152VB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁵⁸ E. MOLINER, "Tú sobras" [en línia]. *La Vanguardia*, 2012, p. 25 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2012/06/13/LVG201206130255CB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

- 2003), una tesi doctoral d'Alexandre Garrobé Marqui presentada el 2015. He sabut que el compositor Joaquim Homs va dedicar un homenatge a Borges, perquè Homs, al llarg de la seva vida, s'havia sentit atret pel pas del temps, i quan l'any 1985 va topar amb l'obra «El otro» de Borges es va quedar meravellat, ja que l'obra mostrava la transitorietat del temps, tema que el fascinava. Aquesta fascinació va portar el compositor a compondre *Homenatge a J. L. Borges* (1985), una obra per a veu i piano formada per dues cançons: «Reliquias» i «Son los ríos». L'autor desitjava acostar-se a l'accent borgià i per això sentim el tango argentí en la composició, un fet que ha provocat que la crítica classifiqués aquesta composició d'Homs com una obra singular dins de la seva trajectòria.¹⁵⁹ Un altre homenatge a Borges dins el món de la música l'hem trobat en la lloa que li dedica Carles Guinovart (Barcelona, 1941). La seva composició *El Aleph* (2007), per a narrador, clarinet, viola, violoncel i piano, va ser un encàrrec. El compositor va agafar la feina amb ganes, ja que considerava que la música era una bona eina per accedir a l'abstracte món de Borges, fins i tot es va prendre la llicència d'afegir alguns fragments a *El Aleph*.

D'exposicions, n'he trobat força quantitat i, a més, destaquen per la seva qualitat. Algunes seran només sobre la figura de Borges i d'altres sobre temes que Borges exemplifica a la perfecció. En aquest últim cas, per exemple, destaco la del maig del 1994, a la Sala Sant Jaume de la Fundació “la Caixa”. Es va titular «Lo Philobiblon, bojos pels llibres» i Borges s'inclou entre un d'aquests personatges.¹⁶⁰ Tornem a veure aquí, com hem vist en la secció de *Els Matins* que li dedica la Laura Borràs, que l'argentí serveix com a exemple perfecte de l'home lector.

¹⁵⁹ A. GARROBÉ. “L'univers estètic de Joaquim Homs (1906 - 2003)” [en línia]. Tesi doctoral, Bellaterra: Departament d'Art i de Musicologia, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015, p.p. 358-359. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/298303>> [Consulta: 22 novembre 2017].

¹⁶⁰ Sense autor, “Cultura y espectáculos. «Lo Philobiblon, bojos pels llibres», es un montaje de la Fundació “la Caixa” y su finalidad es explicar que el viaje que experimentan los que han quedado atrapados por la lectura es solo comparable a la demencia” [en línia]. *La Vanguardia*, 1994, p. 2 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE02/PUB/1994/05/16/LVG19940516-002.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

El 2002 arriba al CCCB una exposició sobre Borges.¹⁶¹ És Xavier Ayén, un dels escriptors que més ha estudiat la literatura llatinoamericana, qui explica com és l'exposició que el CCCB portarà a terme sobre Borges. Es titula «Cosmopòlis» i vol reconstruir l'univers sensorial d'*El Aleph* i mostrar també la relació de l'escriptor amb Buenos Aires. Fou una exposició realment ambiciosa.

El 2011, a la galeria Esther Montoriol, amb motiu dels vint-i-cinc anys de la mort de Borges, es fa una exposició en la qual es podien contemplar itineraris ben diferents respecte d'una reinterpretació de l'obra de Borges.¹⁶² D'una banda, per exemple, la de Faustí Llucià, que desplega l'obra *El jardín de senderos que se bifurcan* de Borges de forma pictòrica i calligràfica. Per a ell la conjunció copulativa *y* era la bifurcació. I de l'altra, per exemple, també, tenim la de Pere Llobera, que vol mostrar per mitjà de dos textos el tema del mirall. Vol mostrar l'absència de la figura allà on hauria d'aparèixer. Tanmateix, la galeria compta amb les obres de narrativa i de poesia de l'argentiní i amb material audiovisual com les entrevistes del programa televisiu *A Fondo*, realitzades per Joaquín Soler Serrano.

El 7 de juny del 2012 també s'inaugura una reinterpretació de Borges a la galeria d'art El Puntal-Laboratori de les Arts de Banyoles, on s'exposa l'obra de Lluís Vilà inspirada en el relat *El Congreso* de Borges.¹⁶³

¹⁶¹ X. AYÉN, "El universo Borges, en el CCCB. Una exposición multimedia explora el vínculo del escritor con Buenos Aires" [en línia]. *La Vanguardia*, 2002, p. 35 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE01/PUB/2002/10/30/LVG200210300351LB.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁶² J. BUFILL, "Variacions sobre Borges, el laberint i el mirall a la galeria d'art" [en línia]. *La Vanguardia*, 2011, p. 38 <<http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE05/PUB/2011/07/11/LVG201107110381LC.pdf>> [Consulta: 18 juny 2017].

¹⁶³ "El Puntal a les jornades Univers Borges amb l'exposició «El congrés de l'absolut»" [en línia]. *bonart*, 2012, <<http://www.bonart.cat/actual/el-puntal-participa-en-les-jornades-univers-borges-amb-lexposicio-el-congres-de-labsolut-que-sinaugura-avui>> [Consulta: 18 juny 2017]. S'hi explica l'estructura de l'exposició: «L'exposició està estructurada en tres àmbits i té en la foscor, rememorant el clàssic del mite de la caverna de Plató, una de les claus del muntatge. L'espectador es va endinsant en l'univers Borges i Vilà mentre s'il·lumina a través de les caixes de llum i de la paraula escrita. La primera part introdueix sintèticament informació sobre l'obra dels dos creadors. A la segona, es veuen totes les peces de l'autor —les caixes pandora—, i en la tercera trobem una entrevista a Borges realitzada per Soler Serrano, així com material divers sobre Borges i Vilà com una entrevista de Salvador Garcia-Arbós a Vilà, un monòleg de Robert Saladrigas sobre Borges inclòs dins el llibre *Voces del boom* d'ediciones Alfàbia o un text de Joaquim Marco.

BIBLIOGRAFIA:

- A. ESTEBAN, A. GALLEGO, *De Gabo a Mario: la estirpe del boom*, Madrid: Espasa Calpe, 2009.
- A. GARROBÉ, “L’univers estètic de Joaquim Homs (1906 - 2003)” [en línia]. Tesi doctoral, Bellaterra: Departament d’Art i de Musicologia, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015,
<<http://www.tdx.cat/handle/10803/298303>> [Consulta: 22 novembre 2017].
- A. TORO, “A la búsqueda del mito “Jorge Luis Borges” en el contexto teórico-cultural general y en especial del “Boom” (Cortázar frente a Borges)”, *Iberoromania* 63, 2006, pp. 52-82.
- D. ROCK, *Argentina 1516-1987: desde la colonización española hasta Raul Alfonsín*. Madrid: Editorial Alianza, 1988.
- E. LLUCH, “La torre de Babel del segle XVIII”. *Serra d’Or*, 463-464, 1998.
- E. RODRÍGUEZ MONEGAL, *El boom de la novela latinoamericana*. Caracas: Tiempo Nuevo, 1972.
- , *Borges, una biografía literaria*. México: Fondo de Cultura Económica, 1978.
- E. WILLIAMSON, *Borges. Una vida*, Barcelona: Seix Barral, 2007.
- G. STEINER, *Extraterritorial. Ensayos sobre literatura y la revolución lingüística*. Madrid: Siruela, 2002.
- J.L. BORGES, “Himno del mar” [en línia]. *Grecia XXXVII*, 1919, pp.3-4
<<http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0005419085>>
[Consulta: 30 de juny 2017].
- , “Vertical” [en línia]. *Reflector* 1, 1920, p.18
<<http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0003711688>> [Consulta: 30 de juny 2017].
- , “Menoscabo y grandeza de Quevedo”. *Revista de Occidente* 17, 1924, pp.249-255.
- , *Obras Completas*, 4 vols., Barcelona: Círculo de Lectores, 1992-1993.
- , *Cuentos completos*, Barcelona: Penguin Random House 2015 (2011).
- J. DONOSO, *Historia personal del «boom»*. Madrid: Alfaguara, 2^a1999 (1972).
- J. MARCO, J. GRACIA, (eds.), *La llegada de los bárbaros. La recepción de la literatura hispanoamericana en España, 1960-1981*. Barcelona: Edhasa, 2004.

- J. MARRUGAT, “Novel·listes catalans joves” [en línia]. *Els Marges: revista de llengua i literatura* 88, 2009, pp. 123-129 <<http://www.raco.cat/index.php/Marges/article/view/142699/194254>> [Consulta: 20 octubre 2017].
- J. MARRUGAT, *Narrativa catalana de la postmodernitat. Històries, formes i motius*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014.
- M. Riquer, A. Comas, J. Molas, *Història de la literatura catalana*. volum XI, Barcelona: Ariel, 1988.
- R. Caillois, *Jorge Luis Borges y otros textos sudamericanos*. Santiago de Xile: Ediciones UDP, 2012.
- S. Vila-Sanjuán, *Una crónica del periodismo cultural*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2015.
- T. Fernández, et al., *Jorge Luis Borges: Premio de literatura en lengua castellana «Miguel de Cervantes» 1979*. Barcelona: Anthropos, 1989.
- X. Ayén, *Aquellos años del boom: García Márquez, Vargas Llosa y el grupo de amigos que lo cambiaron todo*. Barcelona: RBA, 2014.

Publicacions periòdiques (referències completes a les notes dels peus de pàgina)

La Vanguardia

El Mundo

El Punt Avui

Ara.cat